

СТАРА УКРАЇНА

Часопис історії і культури

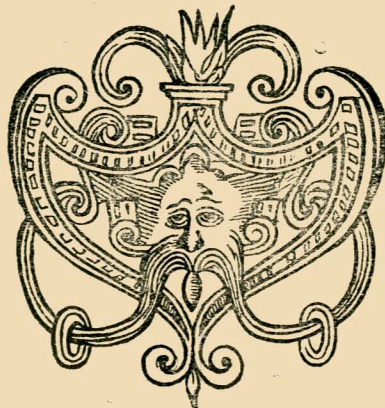
1925

ЛЬВІВ

XI—XII

ЗМІСТ.

ДМИТРО БОРТНЯНСЬКИЙ. В соті роковини смерті (з портретом).			
I. Життя і діяльність.			
II. Бібліографія творів і критичних оглядів та заміток про життя і творчість Бортнянського.			
Написав Др. Ст. Людкевич . . .	184		
ЛАВРІВСЬКА ПОЛХРОМІЯ (з 4 знімками).			
Написав М. Голубець	187		
УКРАЇНСЬКІ МОГИЛИ У ВІДНІ.			
Написав Др. Ів. Німчук	192		
ГРАФІКА УКРАЇНСЬКИХ ГРОШОВИХ ЗНАКІВ.			
Написав М. Обідний	198		
MISCELLANEA.			
I. Orlikiana.			
1) Орлики й Герцики (генеалогічна замітка) Подав І. Борщак	200		
2) Лист П. Орлика до англійського короля з 20. XII. 1720 р. Подав В. Кордт	201		
3) Що читав молодий Гр. Орлик? Подав І. Борщак	202		
II. До історії української декорації і різьби.			
1) Божий Грїб і Вертеп у Львові в XVII—XVIII вв.			
2) Українські дерев'яні хрести XVII ст. Подав Ів. Крипякевич	202		
ХРОНІКА.			
I. Українські Музеї	204		
II. Varia	206		
БІБЛІОГРАФІЯ.			
I. Оцінки і звіти	207		
II. Нові книжки	213		
Заява Управи Бібліотеки Наук. Т-ва ім. Шевченка в справі знищених у 1914-1915 рр. матеріалів Етнографічної Комісії та переписки секретаря Н. Т. ім. Ш.	213		
Зміст „Старої України“ за 1925 р.	214		

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

Просимо негайно вирівнати залеглу за 1925 р. передплату. Після 1 січня 1926 р. ціна буде піднесена і буде обов'язувати всіх, що ще не вирівнали рахунків за минулий рік.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

НОВІ ВИДАННЯ.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ СХХХVI—СХХХVII.

ПРАЦІ ФІЛЬОЛЬОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ під редакцією

КИРИЛА СТУДИНСЬКОГО

ЛЬВІВ, 1925.

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКИЙ АРХИВ.

Видає Історично-філософічна Секція Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. XI. Матеріяли до історії української пісні і вішні. Тексти й замітки. Видає Михайло Возняк. Ч. III. У Львові, 1925.

ЗБІРНИК ПРАВНИЧОЇ КОМІСІЇ

при Історично-філософічній секції Наукового Т-ва ім. Шевченка. В. I.

Під редакцією

Дра В. Вергановського.

Львів, 1925.

ЗБІРНИК ФІЗІОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ

Випуск I. — Під редакцією Проф. Миколи Мельника. Видає Математично-природописно-лікарська Секція Наукового Товариства ім. Шевченка. У Львові, 1925.

ВІД СІЧНЯ 1924 р. ВИХОДИТЬ У ЛЬВОВІ МІСЯЧНИК

СТАРА УКРАЇНА

ЧАСОПИС ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ

ПІД РЕДАКЦІЄЮ ІВ. КРЕВЕЦЬКОГО

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

(БІБЛІОТЕКА І МУЗЕЙ).

В 1924/25 рр. в „Ст. Україні“ взяли участь: Д. Андрієвський, Б. Барвінський, Ол. Барвінський, П. Богацький, Іл. Борщак, Еп. Й. Боцян, Ів. Брик, М. Возняк, Гр. Галабурда, В. Гнатюк, М. Голубець, Я. Гординський, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, М. Дужий, П. Зайцев, В. Залозецький, В. Заїкин, Ів. Зілинський, Ів. Калинович, В. Карпович, М. Кордуба, В. Кордт, Ів. Кревецький, Ів. Крип'якевич, В. Липинський, Ст. Людкевич, Ів. Німчук, Ів. Огієнко, В. Пещанський, Ю. Полянський, О. Попович, Ів. Раковський, Іл. Свенціцький, В. Січинський, М. Струтинський, К. Студинський, Ст. Томашівський, П. Холодний, Ст. Чарнецький, Ів. Шендрик. — Крім того друкувалися неопубліковані праці: Ол. Кониського та Ів. Франка.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: на цілий рік в краю 10 зол.; на 1/2 року 5 зол.; за границею (в Європі) 11 зол.; в Америці 2 долари (слати в режістрованих листах). Ціна одного числа 1 зол.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ

„СТАРА УКРАЇНА“, ЛЬВІВ, ЧАРНЕЦЬКОГО 24.

СТАРА УКРАЇНА

ЧАСОПИС ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ

1925

ЛЬВІВ

XI—XII

В СОТІ РОКОВИНИ СМЕРТИ

1825

1925

ДМИТРО БОРТНЯНСЬКИЙ
ВЕЛИКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОЗИТОР
1751—1825.

ДМИТРО БОРТНЯНСЬКИЙ.

В СОТІ РОКОВИНИ ЙОГО СМЕРТИ.

Написав Др. СТ. ЛЮДКЕВИЧ.

ВЖЕ ніхто нині не може заперечити сеї незвичайно важної і великої ролі, яку Україна відіграла в початках культурного розвитку Московщини — коштом власної культури. Отсей культурно-історичний процес, що почався

уже в XVII. ст., дійшов до кульмінаційної точки за Петра В., Єлисавети і Катерини II. Ся мандрівка еліти української інтелігенції до Москви, головною до Петербурга, де молоді надійні талани здобували симпатії двірських кругів, стала за часів Катерини майже пословицею. Між масою „культуртрегерів“ на всіх ділянках життя не бракувало очевидно й музиків, музикантів і співаків. В тім часі столичні церковні і „придворні“ хори рекрутувалися майже виключно з „юга Росії“. Українські співаки і діригенти вважалися (побіч заможних Італійців) — найкращими і їх всюди пошукували.

В тім саме часі, около половини XVIII. ст., помандрували в транспорті „набора певчих“ до Петербурга два молоді хлопці із Глухова: М. Березовський — перший „руський“ духовний композитор („предтеча“ Бортнянського) і Дмитро Бортнянський — „руський Палестріна“, великий реформатор церковного співу в Росії.

Дата уродження Бортнянського (рік 1751) здається бути певна, натомість місце уродження його (як і Березовського) — Глухів в Чернігівській губернії — подається тільки на тій основі, що їх обох відправлено до Петербурга з глухівської співочої школи, де вони з початку вчилися. Також дата приїзду Бортнянського до Петербурга, час його побуту в придворній капелі і науки музики в італійського маестра Галюппі, а відтак також дата виїзду його на студії до Італії і час побуту його в Італії (у Венеції, Болонії, Римі і Неаполі) досі не є точно установлені. Певним є тільки те, що Бортнянський більш-менш між роками 1762—1768 учився музики у маестра Галюппі в Петербурзі та виступав хлопцем в жіночих ролях в опері, а відтак в якийсь час після повороту Галюппі до Італії в р. 1768 — післано Бортнянського на студії до нього до Венеції. Звідси переїхав він до Болонії, до музика Padre Мартіні, відтак був також в Неаполі і Римі.

Уже в Петербурзі Бортнянський став пробувати своїх сил як компоніст (тут зачав мабуть писати свою оперу „Алکید“, виставлену пізніше у Венеції), а в Італії виступив

уже із 3 ма операми („Alceide“, „Quinto Fabio“, „Креонт“) та цілим рядом дрібніших творів: вокальних, духовних на латинський текст (як Ave Maria, Salve Regina, Messa), інструментальних, пр. Сонати для клявесина „Сімфонії“ (в камернім стилі, на сольові інструменти) і т. п. Всі ці річи, писані в тодішнім італійським стилі, не вказують ще ніякого музикального генія, але добру техніку і велику легкість і природність інвенції.

В р. 1779. Бортнянський на жадання двірських кругів вернув до Петербурга та був іменованій „композитором придворного хору“, а в р. 1796. став „директором придворної капелі“, що її сам він переобразував із придворного хору. На тім високім становищі Бортнянський став розвивати до кінця свого життя, 1825. р., незвичайно плодотворну діяльність, що має епсхальне значіння особливо для духовної музики та церковного співу, які від часів Єлисавети стали тішитися незвичайною опікою двора. Діяльність Бортнянського йшла в 3-ох напрямках: як компоніста, діригента-організатора придворної капелі і наконець як реформатора церковного співу.

Бортнянський опинився перед важким але влячним завданням. В Росії і на Україні запанував від кінця XVII. ст. у музиці, особливо духовній, т. зв. післяклясичний італійський стиль, який згодом став вироджуватися у несмачні манери співаків як і компоністів, якими колишній простий резонзорійний церковний обряд так заснітився та опоганився, що реакційний верховний Синод мав тепер добру нагоду, щоби усунути і заборонити в церкві взагалі всякій многоголосний хоролий спів. Повторилося в історії церковної музики в Росії точно те саме, що за часів Палестріни в Італії. Бортнянський, як колись Палестріна, був вибранцем, який явився в слухний час, щоби примирити з собою оба екстремі. Він же сам перейшов солідну італійську школу, і в центрах італійської культури пізнав і навчився шанувати чимало доброго і гарного. Але притім він бачив, що у його вітчизні плекаються тільки мертві відпадки й погані манери італійського мистецтва. Його первісна, незіпсована, тонко освічена природа мусіла відтак бунтуватися проти „бездушних кольоратур“ та проти манерних контрапунктових іграшок темами, взятими з італійських романсів в ріднім церковнім співі¹⁾. Йому мріяв в уяві зовсім иньший мистецький ідеал духовної музики. Його здорова

¹⁾ В роді прим. „Херувимських“ із „виходками“ або з „переговорками“, так улюблених у Москві.

поетична душа потребувала такого музичного стилю, в якому вона змогла б себе правдиво і природно виявити, в якому всі досягнені ним технічні середники італійського мистецтва пішли б на службу релігійному виразу й почуванню у зміслі традиції рідного обряду. Сей одиноко правдивий і справді гарний ідеал церковної музики Бортнянський показав у багатьох духовних творах, що їх тепер написав для хору а capella, у яких аж тепер виявився його оригінальний питомий талант та його національна фізіономія. Для здійснення свого ідеалу в практиці Бортнянський віддався з запалом новій організації та доцільному школенню порученого собі хору придворної капелі, який у хвилі обнимання його находився в занепаді. Хор збільшився (до 60-ти людей) новими співочими силами (справдженими майже виключно з України) і в короткім часі при інтензивнім школенню став на тій недосяжній висоті мистецтва, про яку не тільки сучасники і наслідники Бортнянського в Петербурзі, але й такі чужинці, як французький композитор Берліоз, говорять з найвищим одушевленням. Таким чином побіда „нового“ церковного стилю над незрілою італіанізацією манерою була скоро рішена, твори Бортнянського невдовзі були поручені офіційно до богослуження, а й сам Бортнянський став офіційним диктатором, що рішав про вибір творів і напрям стилю в церковнім співі всієї Росії.

Із вище сказаного виходить, що Бортнянський (зовсім аналогічно як Палестріна й інші великі „реформатори“ в історії музики) не був властиво революційний, але компромісовий інноватор, який не хотів знищити усього італійського впливу своїх попередників, Галюппі, Сарті й ин., а вибрав тільки те, що в них було вартне для музичної культури, і освободивши його від некультурних зародків, натхнув новим, свіжим національним змістом своєї душі до нового життя.

Як духовно-вокальний композитор Бортнянський не мав і не має у нас рівного, а також займає одно з перших місць у всесвітній вокальній музиці. Се правдивий, клясичний мистець тонів української музичної культури XVIII ст., яка стихійно проявилася хоча і в московськім ярмі та в духовнім виді. Дивним мусить відтак явитися факт, що із славою Бортнянського за життя і з великим признанням і повагою його усею заграницею не йде зовсім в парі сучасне признання і слава його у нас. Невдовзі після його смерті, особливо від часу, як новозаснована у Москві синодальна школа для плекання „древних русских“ церковних напівів пішла в ультра-

національнім напрямі, стала діяльність Бортнянського голословно відсуджуватися від значіння, а його твори з легкої руки мало-важиться як „ненародні“, „солодаво італійські“, чи надто „світського“, „концертного“ характеру. Що навіть такі музики, як Глінка і Чайковський, любили деколи бути дуже несправедливими в оцінці його творів, се можна пояснити хиба тільки відгуком різких клівів проти „італіанщини“ чи всякого „западництва“, які піднималися часто у творців „новоросійської“ школи XIX ст. Але найкраще пояснимо собі ті парадокси тоді, коли узгляднимо українське походження композитора та його перенесення на чужий північний ґрунт.

Бортнянський був по усій своїй істоті і талані Українцем (як українськими є його незабутні черти лица на портретах) і остав такиме у своїх творах. Се вказує не тільки його нахил до „київських“ напівів, які він залюбки гармонізував, не тільки його схильність до мінорних скаль, його мельодика, яка вказує нераз фразуючі українські звороти (навіть у фугальних темах), його м'яка питома гармоніка, але й увесь загальний характер і обличчя його церковного стилю.

Отсей „модерний“, „світський“, „профанный“ чи ще який вираз духовних творів Бортнянського, який закидувано йому звичайно на карб його „італійського“ смаку, відповідає радше чисто українському релігійному вислову, в якому (як знаменито характеризував се Костомарів) душа почуває себе піднятою в гору до Бога, а не пригнобленою в долину божою всемогучістю. Щож торкається отсеї т. зв. „театральности“ у концертах Бортнянського, проти якої піднимали заміти московські, а за ними й наші ортодокси — то нам її рішуче трудно доглянути. Всі його твори, не виключаючи концертів, виявляють таке клясичне сконцентровання і скромність виразу, таку шляхотну архітектоніку ліній, що про „театральність“ може говорити хиба тільки той, хто до зрозуміння сих високих прикмет музики Бортнянського не доріс культурно.

Здається, що маємо право сказати, що Бортнянський, не зважаючи на свій „придворний“ модний одяг, в яким його бачимо на портреті, не зважаючи на свою „італійську“ школу, остався все таки в сути річі тільки рідним українським піснярем з божої ласки, що співав, як умів і як мусів співати. Може декому сей спів не до ладу та здається тільки порожніми манерними трелями. Але для нас Українців, що його розуміємо і відчуваємо він є якраз тим більш улюбленим і дорогим

БІБЛІОГРАФІЯ

А) ТВОРІВ І Б) КРИТИЧНИХ ОГЛЯДІВ ТА ЗАМІТІВ ПРО ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ БОРТНЯНСЬКОГО.

Супроти сього, що у біографії Бортнянського є ще до тепер деякі неясні точки і спірні дати, та що досі значної частини його творів неопубліковано, то для заініціювання пропаганди за пізнанням всіх творів і критичним розглядом усіх сторін його життя і творчості подаю отсе бібліографічний список друкованих і недрукованих його творів та критичних статей і заміток про нього, на скільки се взагалі можливо було зробити у нас в теперішню хвилю. При тій нагоді вважаю обов'язком зазначити, що значну частину бібліографії поданих біографічних і критичних заміток про Бортнянського завдячу проф. Д. Антоновичеві з Праги, який Бортнянському посвятив доволі уваги.

Твори Бортнянського.

А) Друковані (духовно-вокальні)¹⁾ у виданню Юргенсона в Москві: «*Полное собрание духовно-музыкальных сочинений Д. С. Бортнянского*».

Відділ I. Часть 1. а) Вісім духовних тріо (на 3 жіночі голоси із рефреном хору мішаного), б) трохголосна літургія, в) чотирехголосні богослужбні пісні.

Часть 2. Двухорні богослужбні пісні (також на один мішаний хор перероблені Соколовим).

Часть 3. Хвалебні пісні (Тебе Бога хвалим): 1—4 на один хор і 1—10 на два мішані хори (разом в двох випусках ч. 7—8).

Відділ II. Концерти (до тексту псалмів).

А) Однохорні № 1—35, (в 4-ех випусках 2—5).
Б) Двухорні 1—10 (випуск 9).

Відділ III. Гимни і молитви (для сольового співу з форт.) (Випуск 10).

Б) Недруковані (переважно світські)²⁾ твори.

а) В рукописах Публ. Бібліотеки в Петербурзі зберігаються:

1) Квінтет C-dur (написаний 1787. р. для фортепяну, арфи, скрипки, віолі da gamba і віолончелі).

2) «Сімфонія» („*Sinfonie concertante*“) B-dur (з р. 1790.) для фортепяну, двох скрипок, гарфи, віолі da gamba, віолончелі, фагота (септет.).

б) В списку творів, доданім до «Височайшого павеленія» о покушці творів Б-го з р. 1827., є слідуючі заголовки творів:

¹⁾ Хоральні духовні твори Б-го стали видаватися мабуть після його смерті придворною капелею. Скільки і які твори були у тім первіснім виданню, точно повірити нам тепер годі. Із сього видання дісталася деякі твори і поза межі Росії, до Галичини. Сі перші видання були основою „повного видання“ духовних творів у Юргенсона в Москві.

²⁾ Чи усі духовні твори Б-го увійшли до „повного“ видання Юргенсона — на певно відповісти годі. В Галичині і у Відні звісні були деякі церковні хоральні пісні (пр. Вірую, Дост йно есть і ин.) під іменем Б-го, яких нема у Юргенсона, а які фактично мають у фактурі і мелодії чимало признаков його творчості.

Стріча Орфея з сонцем, Марш загального ополчення Росії, Пісні борців, Певец во стане русских воинов¹⁾, 30 арій і дуетів на російський, італіанський і французький текст «із музикою і оркестром» (?), дальше 16 хорів на російський текст із муз. і оркестром. Дальше: 61 концертів²⁾, увертюр, сонат, маршів, і різних иньших творів для духовної (? читай: духової) музики, (або) фортепяну, арфи і иньших інструментів. Відтак: *Salve Regina, Ave Maria, Dexter a Domini* і *Messa* з оркестром (написані мабуть в Італії).

в) Оперя: 1) *Алкід (Alcide)* в двох діях, виставлена 1776. р. в Венеції³⁾. 2) *Креонт*, муз. трагедія виставлена в театрі Бенедиктинців 1777. р. 3) *Квінт Фабій*, муз. драма, виставлена в герцогському театрі в Модені 1779. р. В Петербурзі, для цесаревича Павла Петровича написані ще дві комічні опери на французький текст: 4) *Le Faucon* (1786. р. виставлена в Гатчині) і *Le fils rival, ou la moderne Stratonica* (вист. 1787. р. в Павловську). Рукописи Алкида і Квінта Фабія зберіглася в бібліотеці придворної капелі, двох останніх у Публ. Бібл. в Петербурзі. Рукопису «Креонта», здається, в Росії нема, остав мабуть в Італії.

Список критичних статей і заміток про Б-го.

А) Важніші біографічні огляди а) у енциклопедіях.

1) *Русский биографический Словарь*, 1908;

2) (Новый) *энциклопедический Словарь Брокгауз-Эфрона*⁴⁾;

3) *Riemann H.: Musiklexikon.*

б) У загальних нарисах історії музики:

1) Д. Разумовский: *Церковное пѣніе в Россіи* (Москва);

2) Іванов: *Исторія муз. развитія Россіи* (1910. р.);

3) Металлов В.: *Очерк історії православ. пѣнія в Россіи*. Москва 1900;

4) Сакетти Л.: *Очерк всеобщей історії музики*. Петб. 1912;

5) Сакетти Л.: *Главные моменты історії русскаго православ. пѣнія*. Журнал Минист. Нар. Просвѣщенія, 1904. XIII;

6) А. Преображенский: *Краткій очерк історії церк. пѣнія в Россіи*. Додаток до «Русск. Муз. Газ.» за 1907;

7) Перепелицын: *Исторія музики в Россіи*. Петб. 1886.;

¹⁾ Мабуть для сольового співу з фортепяном.

²⁾ Мабуть ураа із духовними, вокальними, або число 61 відноситься до всіх вичислених творів загално.

³⁾ Так подає Іванов у своїй „Исторії муз. развитія Россіи“ і деякі російські енциклопедії. Де инде про виставку сеї опери в Італії не згадується.

⁴⁾ Також „Русский энц. Словарь“ Бр.-Эфрона.

- 8) Грінченко: Історія української музики. 1922.;
- 9) Soubies A.: Histoire de la music en Russie, Paris 1898.
- Б) Спеціальні біографії, статті і замітки.
- 1) Львовъ А.: Біографія Б-аго. (Музык. Свѣт 1885. VII.);
- 2) А. Касторскій: Д. С. Б-ий, біограф. очерк. Пенза 1902 (?);
- 3) Павловскій П.: К біографіи композ. Б-аго. (Русская Старина, 1911. XII. т.);
- 4) Хмиров М.: Д. С. Б-ий. Портретная галлерія русск. дѣятелей, изданная Л. Мюнстером, т. 2. Птб. 1869.;
- 5) Божеяков П.: К портрету Д. С. Б-аго. (Кіевск. Старина, 1885. XII. т.);
- 6) Лебедев Н. А.: Березовскій и Борт-ий как композиторы церковнаго пѣнія. Петерб. 1882.;
- 7) Памяти Борт-аго, Турчанинова и Львова. (Збірник статей М. Лісницького і Компанейського). Петерб. 1908. р.;
- 8) Біографіи композиторов с IV—XX. в. Москва 1904.;
- 9) С. Смоленскій: »Памяти Б-аго«. (Русск. Музык. Газета, 1901. ч. 39—40.);
- 10) А. Преображенскій: Д. С. Борт-ий (тамже 1900., ч. 40.);
- 11) В. В. Стасов: Сочиненіе приписуемое Б-ому (тамже, р. 1900. ч. 47.)¹⁾;
- 12) Н. Ф. Финдейзен: Двѣ рукописи Б-аго (тамже, 1900., ч. 40.);
- 13) М. Г.: О мелодіи гимна »Коль Славен наш Господь« Борт-аго. (Вологодскій Епарх. Вѣстник, 1901., XII.);
- 14) О. Компанейскій: Отвѣт на замѣтку о мелодіи гимна »Коль Славен«. (Русск. Муз. Газета, 1902., ч. 8.);
- 15) Компанейскій: »По поводу чествованія 150-лѣтія со дня рожденія Д. С. Б-аго«. (Русск. Муз. Газ., 1901., ч. 42.);
- 16) Булич С. А. Е. Варламов: Нѣсколько новых данных для его біографіи (тамже, 1901., ч. 45—49.);
- 17) Н. Вахнянин: Два реформатори церк. співу. (Артистичний Вістник, Львів, 1905. р. Зош. I.)¹⁾;
- 18) Ів. Франко: Думки профана на музикальні теми (тамже, 1905., зош. V.);
- 19) Дюмет (В. Садовський): Гектор Берліоз про хор придворної капелі та про Б-аго (тамже, зош. V.)²⁾.
- Д. Антонович: Дмитро Бортнянський (Діло, 1925. ч. 168—170).
- Популярні фелетони:
В ілюстрованім петерб. журналі »Нива« з р. 1883. ч. 16. ст. 375.; р. 1900. ч. 44. ст. 882.; р. 1901. ч. 41. ст. 643.)³⁾;
- У »Календарі Укр. Нар. Союза«. (Нью-Йорк 1922. (Б. Лепкого);
- У »Календарі Музичнім« Р. Зарицького. Львів 1904. і 1905. (Дюмет: Укр. руські духовні композитори).

ЛАВРІВСЬКА ПОЛІХРОМІЯ.

Написав МИКОЛА ГОЛУБЕЦЬ.

ІСТОРИОГРАФІЯ західньо-українського мистецтва, оперуючи пам'ятниковим матеріалом, майже виключно з області іконописі, в тій тільки ділянці поважувалася на спроби вичеркування хронологічних меж життя й розвитку чергуючихся стилів. Вона то ставила заєдно кінець XVI. віку як граничний стовп поміж іконописю, опертою на суто-візантійських традиціях, а її природним відгомом в бік малярства в західньо-європейському розумінню цього слова. При тому остаточною добою панування чистоти візантійського стилю в іконописі признано XV вік, а найбільшій по ньому вік очеркувано як переходовий, націхований появою нових іконографічних та формальних елементів, з перевагою одначе первісних, візантійських. Протягом XVII. віку обсервовано прискішений процес заникання традицій та чимраз інтен-

зивнішого розвою реалістично-малярських тенденцій, що в результаті дало типове для всеї України „іконо-малярство“, якого характер зясовувався у виїмково щасливій синтезі монументально-декоративної візантійщини й західньо-європейського, малярського анекдотизму.

У відношенню до стінописі історіографія західньо-українського мистецтва не розпоряджала до недавна майже ніяким пам'ятниковим матеріалом, збереженим в межах західньо-української території, так, що поневолі була примушена полишати невирішеним цілий ряд питань, звязаних з темою.

Маючи за собою імпонуючий цикл стінних розписий та мозаїк першої, київської доби історії українського мистецтва, а перед собою неменче імпонуючий цикл поліхромії українського походження на польській етно-

¹⁾ Бортнянський а Палестрина.

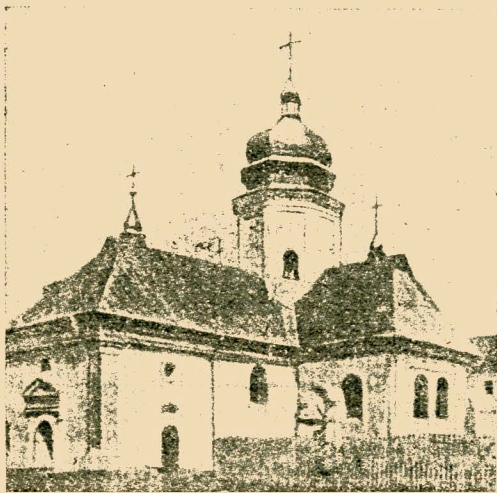
²⁾ Переклад із 22. „Орхестральнаго вечера“ мемуарів Берліоза.

³⁾ Про святкування 150-ліття Б-аго придворною капелею.

¹⁾ Ходить о авторство Б-аго статі: „Проект об напечатаніи крюковаго пѣнія“, яку Смоленскій у вище цитованій замітці (в „Русск. Муз. Газеті“) приписує трохи голословно Б-ому.

графічній території, історик західно-українського мистецтва не находив відповіді на питання що до характеру стінописі храмових будівель Галицько-Волинської Держави, про якої архітектуру не полишали сумнівів збережені останки та відносно обильні літописні відомості.

Всеж таки, обсервуючи пам'ятники української мозаїчної та фрескової стінописі першої доби й прирівнюючи їх до пам'ятників українського походження на польській території (Люблин, Сандомир, Краків), ми можемо бодай приблизно усталити їх взаємний зв'язок як неменше очеркнути різниці в їх формальній та змістовій фактурі, витворені посторонніми впливами, що діляють протягом „мертвого“ для нас, з огляду на недостачу пам'ятників, періоду XIII—XIV. віку. Позатим уже на основі

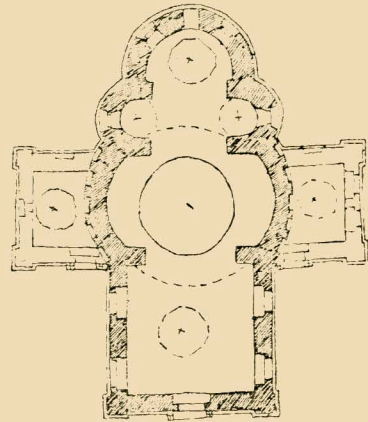
Монастирська церква в Лаврові.

збережених фрагментів тогочасної архітектури (Галич) як і літописних звісток про неї (Холм) ми в силі набрати уявлення, в якому напрямі пішла еволюція зв'язаної з архітектурою стінописі. Покищо однак не маємо даних на очеркнення доріг, якими пішла західно-українська стінопись безпосередно по своїх „гастролях“ на польському заході та з якою інтензивністю приймала вона в себе нові, західно-європейські подуви. Тому то й щасливе одно чи друге відкриття стає перед нами великим, трудним до заспокоєння знаком питання. Користуючись досвідом, добутих із студій західно-української іконописі, як також певністю що до нерозривної інтегральності змістової фактури стінописі з релігійним культом, ми можемо з великою дозою правдоподібності приписати нашій стінописі більший консерватизм і більшу пошану традицій, аніж це мало місце в іконописі. Тому й дату життя й процвітання візантійського стилю в тій ділянці доведеться нам пересунути дещо далі поза XV. а навіть XVI.

вік. Очевидно, з повище виказаних причин, робитимемо це з найдалі посуною обережністю, яка устереже нас від несподіванок й розчаровань.

До недавна ще єдиним репрезентаційним пам'ятником української стінописі „третьої“ доби, замкненої XIV—XVI. в., був цикл фресків Ягайлонської каплиці в Кракові, з другої половини XV. віку. Про цілий ряд розписів, виконаних українськими майстрами в костелах Польщі за часів Ягайла, зберігалися тільки архивні відомості. В 1887. р. натраплено на сліди, але щойно в останніх роках відкрито й відчищено фрескову поліхромію Сандомирського собору; два роки згодом відкрито фрагмент, але щойно в 1916—1920. роках відслонено й опубліковано комплекс мальовил в троїцькій каплиці в Люблині (1415).

Всі ті однак відкриття пам'ятників української, середньовічної стінописі чергувалися

Реконструкція первісного поземого плану мон. церкви в Лаврові.

одно за другим на неукраїнській території, через що й виробилася навіть легенда про еміграцію українських майстрів поза межі краю, в якому дивним дивом не знайдено слідів їхньої праці.

Алеж прийшла черга і на „край“. Т. зв. „археологічна стація“ перемиського „Товариства прихильників наук“ опублікувала в „Rocznik-y Przemysk-im (1912. р. ст. 216) комунікат такого змісту:

„В справі мальовил al tempera (?) в церкві в Лаврові біля Самбора Стація мусить зайняти певне становище, тим більше, що до тепер не доцінено вартости тих мальовил з боку компетентних чинників в австрійській займанщині. Перед півтора року, підчас реставрації церкви в Лаврові, яку перевів архітект о. Казимир Мрозовський, Василянн (до речі кажучи — фатально. М. Г.), натрапив згаданий архітект на стінні мальовила al tempera по обох боках головної нави від входу, а перед перехрестям нав (бо церква має центральне заложення) як і на стіні над хорами

Мальовила *al tempera* в 1872. р. перемалював олійними красками Яблонський. В наслідок нового тинку під олійне мальовило, як також нарізів на *al tempera*, щоби новий верхній накид (*opsis*) мав тривале получення зі стіною, мальовила *al tempera* поважно ушкоджено. Під вікном головної нави з ліва мальовило *al tempera* видулося з причини вохкості, але в наслідок доброго спіднього накиду (*tectorium*) як і верхнього (*opsis*) до тепер не відлетіло. О. Мрозовський разом з митрополитом Шептицьким студіювали докладно мальовила, а в справі їх консервації звернулися до „грона“ консерваторів східньої Галичини. По виданню опінії з боку делегата Дра П.(Йотровського), що відкриті мальовила походять з XVII. або XVIII. в. і не уявляють собою великої мистецької вартости, наступило розчаровання в Лаврові. О. Мрозовський одначе, зайнявся фресками далі а після студій над ними усталив їх походження на кінець XV. або початок XVI. віку. Провідник Стації К. М. Осінські, відбувши з о. Мрозовським конференцію на місці, згодився з його поглядами, але радив о. Мрозовському звернутися в справі тих мальовил до проф. Мицельського в Кракові. Мальовила представляють сцени з життя Христа, мальовані візантійською школою, доброю манерою і є подібні до мальовил *al tempera* в Ягайлонській каплиці. Лаврівські малярі полишили сліди свого побуту по довколичних церквах. Одно мініатурове мальовило Христа на ослі одержало „Товариство“ з Лінини, а друге подібне, св. Михайла, зберігається в парохата того села“.

До комунікату придано репродукцію згаданої повище ікони „Христа на ослі“ і на тому скінчилося зацікавлення лаврівськими фресками. Протягом кільканайцяти літ ніхто з дослідників не вважав потрібним поїхати до Лаврова й наочно переконатися про вартість чи безвартість відкриття і могло статися, що так забуті Богом і археологами фрески могли кождої хвилі уступити місце новій, більш „вартісній“ поліхромії якогось мандрівного іконописця. Щастя одначе хотіло, що, в звязку з відкриттям фрескових мальовил у вірменському соборі у Львові, виявилася потреба провірення чуток про лаврівську поліхромію. В серпні цього року поїхав до Лаврова підписаний. Те, що там побачив, пробую представити на цьому місці.

Фрески збереглися в бабинці. Підчас загальної обнови церкви в 1910. р., коли відштукатурено олійну поліхромію Яблонського, полишено на стінах бабинця площі покриті старими фресками, які місцями тодіж таки повідпадали. О. Мрозовський зібрав печаливо ці відпадки і зберіг в монастирському архіві, але мені не вдалося їх віднайти. Уже у Львові довідався я, що ці останки зложено на монастирському стриху, що є їх досить багато,

переважно обемистих платів поліхромованого тинку. Мур, від якого старі фрески відлетіли затинковано наново, при чому полученням нового тинку з границями старої заправи, забезпечено останню від дальшого нищення. На жаль, не зроблено цього досить фахово (треба було залити „за шкіру“ видутої заправи цементу), бо не закріплено цілих полос заправи, яка, головно на лівій (північній) стіні, видулася і кождої хвилі грозить катастрофою. Що правда, в такому стані находиться ця партія мальовил уже від часів їх відкриття, то не виключене, що вона вдержиться до часу, поки покликаний до цього фаховець її відповідно забезпечить. А треба знати, що весь монастирський храм св. Онуфрія, положений на терасі гори, терпить від вохкості, яка тут згідно з законом „получених посуд“ проникає від основ мало не до самої криші.

В просторому бабинці лаврівської церкви, покритому підчас останньої обнови сплошеним, кошиковим склепінням, над яким колись здіймалася невеличка бокова баня (тепер займає її місце залізна маківка, що виростає з кришевого сідла), освітленому на висоті хорів двома луковими вікнами, находяться під теперішню пору два вітварі — св. Миколи і св. Василія Великого, згадувані уже в інвентарі церкви з 1816. року. Поза тим при західній стіні уміщена з одного боку входу сповідальниця, з другого боку лавка. Долівка виложена новою (1913.) черепичною „мозаїкою“, вікна прислонені теж новочасними псевдо-вітражами. Над входовими дверми — хори, засклеплені великим на всю ширину бабинця луком. З центральною частиною церкви бабинець зєдинений високим, луковим прорізом, відповідуючим своїми розмірами і формою прорізам, які лучать підбанну частину з боковими навами і пресбітерією.

Перекрої стін в усіх напрямх неймовірно грубі (1.50 м.) і масивні.

Як склепіння так і вільні від старих мальовил стіни бабинця потинковані, без побіли.

Фрагменти старої, фрескової стінописі збереглися на трьох стінах — західній, північній та південній, при чому розмір фрагментів та стан їх збереження ріжний.

Найменьчим, але в парі з тим найкраще збереженим фрагментом є два останки мальовил на західній (входовій) стіні.

На право від дверей, що ведуть до бабинця з церковного притвору на висоті поземеля, зберігся високий на около 2 метри і около пів метра широкий плат мальовила, що при своїм прегарнім збереженню дає нам звязок декоративної боазерії, що обігала поземелля стін довкола; в його горішній полосі бачимо доколінні фрагменти драперії одягів якихсь уставлених в поході з півдня на північ постатий. Характеристичний кольорит драперій притушено блакитний, рожевавий та помаранчевий, контури краскові, просвіти білі.

Низом киноварної листви з білими контурами проведений кістковий („діамантний“) фриз з червоно-рожевих і сіро-блакитних кісток, до якого долішньої листви привішена в ритмічних відступах біла опона з темно-брунатним, тканим орнаментом в формі двох паралельних ліній і зигзаку поміж ними.

На ліво від дверей зберігся о много менчий (50 × 75 см.) фрагмент доколінної частини якоїсь сидячої постаті (Богородиці) з ногами в рожевих сандалах, опертими на низькому, прямокутному підніжку. Драперія сіро-блакитна з темно синіми прорисами.

Оба збережені на західній стіні фрагменти гладкі, без насічень і вапняних плям, якими понищено фрески на двох бокових стінах, можуть уже самі собою свідчити про вишукану досконалість рисунку, кольориту і виміряно-декоративного укладу, які характеризують увесь цикл збережених мальовил.

Мальовила на обох бокових стінах, північній і південній, відслонені поки що частинно. На мальовилах північної стіни задержалися ще цілі полоси з тинком і поліхромією Яблонського, на південній нема вже тої полоси, але як одна так друга стіна не розчищені, покриті останками вапна й побіли, з під яких не легко розшифрувати рисунок і композицію старих фресків.

З того, що тепер видне, можемо собі всеж таки уявити цілість композиції поліхромії, яка складалася з полоси прямокутних картин, низом якої обігала збережена на західній стіні боазерія, горою біг широкий фриз геометрично-цвітяного орнаменту, а завершення творили круглі медаліони святих, получені поміж собою гнutoю в вісімкову плетінку, киноварною листвою. Що було поверх медаліонів, поки що трудно сказати.

Мені вдалося розчистити й увільнити цілковито з під пізніх наслонь й вапняних плям невеличкий фрагмент фрескового мальовила на північній стіні в середній полосі, безпосередно біля вітваря. Є це частинно знищена сцена „Собору Пресв. Богородиці“. На темно-синьому, майже чорному фоні бачимо там симетрично уложену архитектуру з червоними та сірими кришами, охровими в світлі та брунатними в тіні стінами, яких партикуляцію зазначено чорними штрихами та білими пробілами. Поверх криш архітектури перекинута вишукано-декоративним луком біла драперія з чорними орнаментальними полосами-мережками. Обриси драперії киноварні. Посередині картини наче прикріплена до звисаючої драперії ікона Богородиці з Дитятем. Богородиця в темно багрянному одязі з простертими молитовно руками, на лоні в неї Христос-дитя в білій сорочечці. Рамці ікони ясно-брунатні, тло темно-кармінове, облича Богородиці темне, модельоване, Христа-дитяти рожеве, а рисунок очей, носа, уст, виконаний шкiцoвo тоненькою кисткою;

також само прорисоване волося Христа, що тоненькими смужками веться над чолом. Вираз Христового облича надзвичайно тонкий, відданий з незвичайною маестрою. Ореолі довкола обох голов як і решти святих осіб на картині — охрові з подвійним обрисом: чорним і білим.

На право від ікони Богородиці в низу постаті трьох святителів; голови двох з них, видних в цілості, повернуті в сторону ікони Богородиці, голова третього видна тільки фрагментарично з поза ореол двох попередних. Обличча святителів незвичайно видовжені, модельовані тонами від охри- до чорно брунатної краски, з тонкими, довгими носами, незвичайно високими чолами та великими очима (Mandelaugen). Волося й бороди партикульовані темно брунатними, ритмічними штрихами та відповідаючими їм білими про-світми. Святителі одягнені в білі іматії з та-кимиж епітрахиліями та чорними, поширеними на кінцях хрестами на них. Драпування одягів означені неутрально фіолетними прорисами, контури епітрахилів світло охрові. Тут і там ризи з легка тiньовані. Руки святителів (видна тільки одна в цілості і одна фрагментарично) такоїж темно-брунатної краски, що обличча, пальці видовжені, чітко й певно обрисовані. Вєсь відслонений мною фрагмент, що є заледви одною четвертиною знищеної поза тим сцени, викликає незвичайне вражіння, як під оглядом строго ієратичної композиції, так і укладу краскових площ, удержаних в гармонійних, доповнюючих себе взаємно тонах.

Описаний фрагмент належить до першої з ряду прямокутних картин, що тягнуться широкою полосою продовж обох, покритих поліхромією стін.

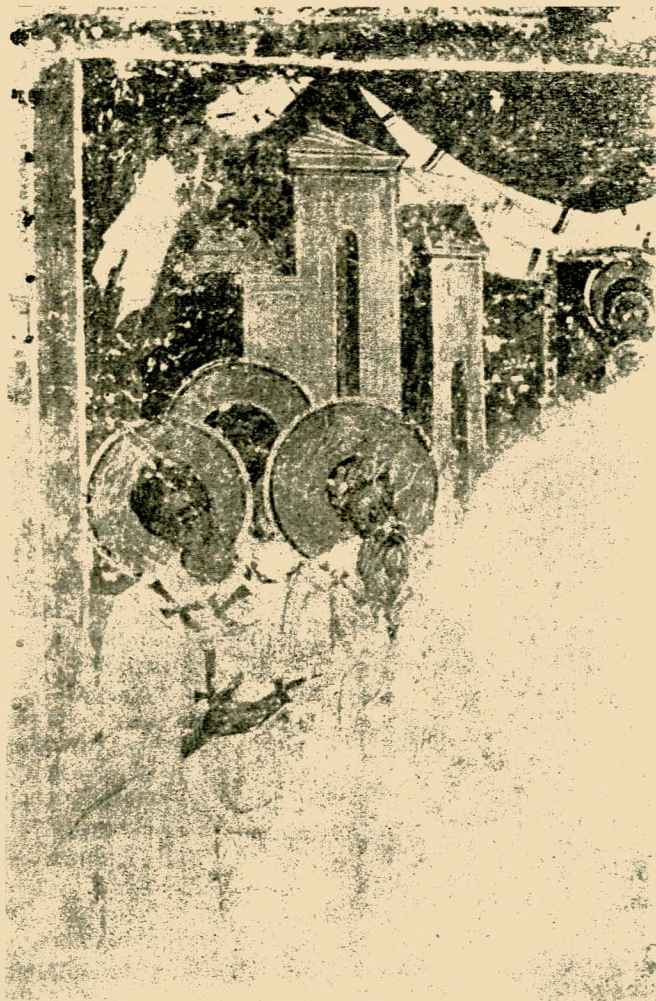
В його найблищому сусідстві — фрагмент „Розпяття“, з якого видна тільки верхня частина з самим Розп'ятим (по груди) і головами Предстоящих — Богородиці та св. Івана. Цей фрагмент, як і дальші на північній стіні, не тільки дуже знищений насіченнями під пізнішу заправу, але й віддужав від стіни разом зі старою заправою так, що кожної хвилі грозить упадком. А булаб страшна шкода, бо композиція такого напр. „Розпяття“ здається мені одною з найкращих, які досі доводилося мені бачити.

На черговій картині, якої змісту не можна покищо розшифрувати, видна архитектура з перекинutoю через неї цєленою, подiбно як на першому фрагменті, а на її тлі допоясний фрагмент, мабуть сидячої Богородиці. На право й на ліво невизначний рисунок якихсь голов та постатей. Четвертий і останній в тому ряді фрагмент позбавлений й тої рудіментарної чіткості.

Верхом описаного циклю картин, розмежованих поміж собою киноварними листвами, біжить широкий орнаментальний фриз, на якого темному тлі бачимо повернуті

в низ „серця“, вивпнені стилізованими, цвітними чашами й пелюстками. Поверх фризу ряд круглих медальонів з погруддями святих. Покищо видні на північній стіні тільки два медальони з права, а цілий шмат стіни над ними закритий іще заправою з поліхромією Яблонського. Під нею ховається, мабуть, підсклепінне завершення того циклю мальовил,

Про давність лаврівської поліхромії говорить безсумнівний архаїзм її іконографічних мотивів та стиль як поодиноких композицій так і ужитої орнаментики. Одначе не можна тратити з уваги, що лаврівська поліхромія, покищо відкрита, але не відслонена й не розчищена до того, щоб можна проводити аж до подробиць вірні аналогії й зіставлення

Фрагмент фрескової картини „Собора Богородиці“
в мон. церкві в Лаврові.

якого поземеллям біг збережений на західній стіні кістковий орнамент і боазерія з білої, орнаментованої драперії.

На південній стіні, на право від входу, зберігся подібних розмірів та аналогічного укладу цикль картин та медальонів, з поміж яких з трудом можна розпізнати сцени Утечі до Єгипту та Різдва Христового.

Переведена архитектом п. В. Пещанським хемічна аналіза куска привезеної мною заправи нашої поліхромії усталила характер як заправи так і покриваючого її фрескового мальовила як типовий для того рода пам'ятників XV., а навіть раньших віків.

зі спорідненими її пам'ятниками не тільки Сходу, Молдаво-Волощини та Агону, але й останками українських мальовил, збережених з XV. віку на польській території.

Використані мною архивні жерела майже не дають вказівок в тому напрямі поза тим хиба, що стверджують існування монастирської церкви св. Онуфрія уже в першій половині XVI. віку. Відки інде знаємо одначе, що нинішня св. онуфрейська церква не збереглася до нас в своєму первісному виді. Нині уявляє вона собою в поземому пляні рівнораменний хрест з характеристичною і рішуче на українській території виїмковою,

триконховою пресбітерією-капл. цею. Прорізи вікон та дверей як також орнаментальний, зубчато-аркадовий фриз, що обігає підоканпу полюсу стін первісних частин церкви (зберігся дуже добре на пресбітеріяльній) вказували своїм характером на вплив романщини (у нас кінець XIII. і найдалі перша половина XIV. віку), пануючої в епоху будови старої лаврівської церкви, якої поземий плян творився на далекому Сході (Єгипет), але виобразувався в архітектонічний тип шойно на Атоні і відтіля, через Буковину і Закарпаття, дістався до нас. Там теж, в найстарших поліхроміях атонських монастирів, слід шукати стилевих й іконографічних аналогій для лаврівської стінописі; не виключене, що якраз тут знайдеться ключ для рішення питання про характер західньо-української стінописі в добу, яку ми з огляду на недостачу пам'яток

досі вважали „мертвою“. Якнебудь однак випадуть досліди в напрямі усталення хронології лаврівської поліхромії, то ніхто й ніщо не ослабить їх важности як клясичного пам'ятника візантійської стінописі, збереженого на західньо-українській території.

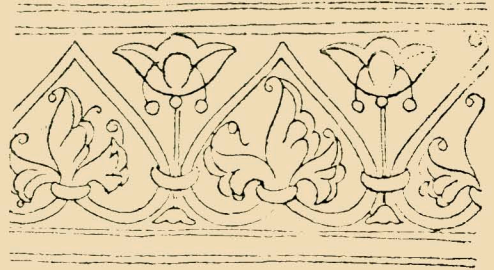

Схема орнаментального пояса в мон. церкві в Лаврові.

УКРАЇНСЬКІ МОГИЛИ У ВІДНІ.¹⁾

Написав Др. ІВАН НІМЧУК.

УЖЕ багато, пребагато українських могил у Відні! Не диво: адже Відень притягав до себе здавна Українців, а з хвилею прилучення Галичини (1772) і Буковини (1775) до Австрії став він із природи річи сто-

личним центром для всіх Українців б. австро-угорської монархії. Таким чином повних сорок п'ятьдесять літ були Українці в безпосередній звязі з Віднем. Тут жили як урядовці й робітники, тут служили при війську у віденських гарнізонах, сюди приїздили молоді люде на студії, хорі на лікування і т. д. Гостинна столиця великої монархії приймала до себе своїх горожан радо, тому немало Українців поселилося тут на стале життя.

Зрозуміла річ, що більша скількість Українців у Відні не могла обійтися без своєї церкви, без слова Божого в рідній мові. І ось уже 1775. р. повстає у Відні конвіктова церква св. Варвари для гр.-кат. питомців у „Barbareum“, що з семінарійної стала 1784. р. парохіяльною. Такою є вона й до нині. Ясно, що церква св. Варвари стає важним українським культурним центром, тим більше, що її парохи мали високу освіту й відіграли в національній життю українських земель б. Австро-Угорщини визначну ролю як церковні й народні діячі.

Православні Українці Буковини горнули спершу до грецької церкви, а з хвилею

основання сербської парохії св. Сави (1860) належать туди. Тудиж належать і Українці Придніпрянщини.

З того часу, як церква св. Варвари стала парохіяльною. ведуться при ній і відповідні парохіяльні книги. Переглянувши точно книги смерти сеї церкви, як і церкви св. Сави, бачимо, що померші у Відні Українці се або робітники або урядовці. Людей іншого звання дуже мало. Замітна особливо обставина, що між помершими урядовцями є поважний відсоток людей на найвисших становищах, а між ними багато таких одиниць, що неодним гарним почином або й добрим ділом зазначилися в розвитку української національної справи. Багато похоронено тут усяких радників, лікарів, священиків, банківців, високих військових і т. п., та — очевидно — значно більше всякого роду робітників: денних зарібників, слуг, візників, тощо. Якогось посереднього українського стану, як сказано, у Відні майже не було, як нема його й до нинішнього дня.

Найдавніші цвинтарі, що на них хоронено померших Українців, то Währinger, St. Marxer і Döblinger¹⁾, потім слідує Hernalser і Ottakringer. Головний віденський цвинтар, т. зв. центральний (Zentralfriedhof), на якому лежить напевно $\frac{3}{4}$ всіх померших у Відні Українців (на нім воєнні могили!), заложено шойно п'ятьдесять літ тому, отже могили

¹⁾ Розділ із праці: Українські пам'ятки і традиції у Відні. — Бажані подібні огляди з Праги, Будапешту, Берліна, Риму й ин. європейських центрів. — *Ред.*

¹⁾ На ньому похований між ин. великий жидівський діяч і політик Теодор Герцль. Його могила стала місцем прощі для всіх кругів жидівського населення.

й пам'ятники на ньому тільки нової дати¹). З тих старих цвинтарів St. Marter замітний ще тим, що на ньому поховано колись багато українських воєнків, які померли від ран, набутих у війнах Австрії проти Італії та Прусії²).

Могили Українців по віденських цвинтарях губляться — природна річ — поміж тисячами могил і пам'ятників Віденців. Вони ледви помітні, бо хто ж мав ними піклуватися? Адже се в більшій частині могили найбільшійших, нікому незнаних чужинців, більше або менше випадкових мешканців столиці. Як де і є який пам'ятник чи таблиця на могилі Українця, то тільки людина, що добре розбирається в наших справах, пізнає по написові, очевидно в німецькій мові, що під пам'ятником криються українські кости³).

В найсумнішій стані могили саме найвизначніших українських діячів! Так прим. недавно, порівнюючи свіжі ще могили Весоловського й Хомика — на сором нам усім зовсім занедбані й запущені, вони поволи западаються і небавком ніхто їх уже й не відшукає. Се сумний доказ нашого нерозуміння культу визначних одиниць в народі, доказ малої культурності українського громадянства, доказ недостачі пієтизму до найдорожчих пам'яток минулого. Нам шойно чужинець, відомий віденський журналіст і приятель пок. Р. Сембратовича, Ріхард Хармац (Charmatz) мусить пригадувати заслуги й могилу такого визначного народного робітника, яким був без сумніву Р. Сембратович⁴!

Найбільше жертв життя зложили Українці у Відні в часі великої світової війни (1914—1918. р.). Коли ще на передодні війни загальний стан українського населення Відня був зовсім нормальний, подібно, як і сто років передтим, то все те основно змінилося з першими стрілами на полях бою. З вересня місяця 1914. р. Відень зарюївся від соток і ти-

сячів утікачів-емігрантів з Галичини й Буковини, пізніше опинилося тут також немало українських визволених з Талергофу й інших місць інтернування¹). Тимсамим і померші Українці того часу, особливо підчас страшного голоду у Відні в 1917. р., рекрутувалися переважно з нещасних українських емігрантів, виснажених воєнним лихоліттям, голодом і холодом. Тодіж померло у Відні справді поважне число наших відомих діячів на всіх ділянках українського національного життя. Розуміється, найбільше померло тут молодого цвіту з українських земель б. Австро-Угорщини від ран і злиднів великої війни. Про се далше — окремо.

З кінцем війни і її покінченням відносини знова змінилися, хоч у Відні опинилося на якийсь час куди більше Українців, як у часі світової війни. Померших у тім часі дуже мало, бо се був незабутній, хоч і короткий час відродження української державности і з Українців у Відні вмирати ніхто не хотів...

Нинішній стан українського населення у Відні нагадує собою передвоєнні часи. Все приходить до давнього, нормального стану, меншає з дня на день і число українських емігрантів. Стан смертності також нормальний. Поволи тратить Відень і своє давніше значіння — значного українського культурного й політичного центру. Лишаються тут тільки ті, що прийняли австрійське горожанство й побирають як б. урядовці свої пенсії („пенсіоністи“), як також такі Українці, що поженилися з чужинками або нашли такий заробіток, який забезпечує їхнє існування. Більшість тих людей — а вже напевно їх діти! — засуджена на повне винародовлення і пропаде для нашого народу раз на все. Пишучи нині про мертвих, згадую і про тих живих, що в короткому часі можуть стати „мертвими“ для нашої нації. Се повинна усвідомити собі ціла українська суспільність і зробити з того відповідні висновки. Бо неодного з віденських Українців ще нині можна вратувати, стягнувши до праці в Рідному Краю²).

В поданому нижче списі померших у Ві-

¹) Zentralfriedhof має 2.250.000 квад. метрів простору. Поховано на нім понад 1 мільон осіб, отже се правдиве царство смерті.

На Zentralfriedhof-і є при вході на ліво окремий російський цвинтар з гарною каплицею. Там поховані різні рос. інтелігенти, кількох священників і гр. Капініст. Лежить там також кількох православних Сербів.

Напроти Zentralfriedhof-у є від кількох років крематорія і її цвинтар. Чи там похований уже хто з Українців, сумніваюся. Ховають там тепер не цілих 10% всіх, що померли у Відні.

²) При сій нагоді варто згадати, що в селі Інцерсдорф під самим Віднем похований великий наш приятель, учений Альфред Енсен († 15. вересня 1921).

³) Я бачив українські написи тільки на пам'ятнику проф. П. Огоновського й на пам'ятнику студ. М. Сендецького. На останнім після імени, назвища, дат уродин і смерті вирито отсі його власні слова:

У тиші моєї самоти
чую мову вічності,
безконечність моєї
молодості.

⁴) Пор. статтю-фейлетон Хармаца у віденському „Відродженню України“ 1918., чч. 54. і 55.

¹) Про могили замучених у Талергофі варто написати окремо (померли там м. ин. проф. д-р о. Михайло Людкевич з Перемишля, сойм. посол Іван Миронюк-Заячук з Мишина й б. ин., загалом около 2.000 душ. Зачуваю, що з цілого цвинтаря лишилося тільки два хрести, які зложено десь з боку, в рові. Сам цвинтар заорано й засіяно. При сій нагоді спростовую один помилковий погляд, поширений загально в українській суспільности, нібито в Талергофі згнуло найбільше наших емігрантів. На основі зовсім точних даних можу ствердити, що число померлих Українців у таборі втікачів Гмінд перевищає на кількост відсотків число померлих у Талергофі, бо в Гмінді померло понад 10.000 наших людей.

²) Українців в Австрії є тепер понад 3.000 душ. З того у Відні понад 2.000, на провінції ок. 1.000 душ. В австрійській провінції працюють наші робітники по різних фабриках, копальнях, господарствах і т. п. Крім сього є тепер в Австрії до 200 українських студентів на студіях по високих школах у Відні, Грацу й Леобені.

дні визначніших Українців, що їх мені прийшлося розшукувати не тільки по книгах церкви св. Варвари й церкви св. Сави, але й по самих цвинтарях, умістив я тільки таких небіжчиків, що чимнебудь в нашім національнім життю зазначилися, що по своїому вмінню й розумінню працювали чи то на народньому чи на церковному полі. Я старався не скривдити й не випустити нікого. Чи се мені одначе вдалося, не можу ручити. На всякий випадок спис сей повний, бо я переглянув усе, що можна було роздобути, й інформувався в ріжних наших старших людей. Подаю його до відома ширшої громади. Бо сеж частина нашої історії, нашої культури, наших звязків з Заходом, бож люде сі відіграли таку чи иншу ролю в українськім національ-

нім відродженню, отже заслужили собі вповні на нашу згадку.

На якому цвинтарі небіжчик похований, се зазначив я зараз після дати його смерті. Так само зазначив я, коли місце, де його поховано, невідоме. При деяких могилах, котрі я бачив, або про які я мав точні відомости, відмічено й пам'ятники. Всі небіжчики, що при них не зазначено нічого про місце їх могили, поховані на центр. цвинтарі (Zentralfriedhof). Там можна ще нині віднайти могили всіх похованих на ньому Українців, чого не можна сказати про инші, старші віденські цвинтарі, бо деякі з них перекопано наново, деякі забудовано, а ще инші, як ось в найновішій часі цвинтар на Берінгу, перемінено на парки.

СПИС МОГИЛ ВИЗНАЧНІШИХ УКРАЇНЦІВ У ВІДНІ Й ОКОЛИЦІ

1623 - 1925.¹⁾

Йосафат Кунцевич, архiep. полоцький. Згинув 12.XI. 1623. р. мученицькою смертю у Витебську. В часі останньої світової війни тіло його перевезено з Білої на Підляшю до Відня. де воно тепер зложено в українській церкві св. Варвари. В 1863. р. Рим проголосив його святим.

Юрій Франц Кульчицький, родом з Самбірщини (Галичина), купець. Спаситель Відня в 1683. р. відтак перший віденський каварник. † 19.II. 1692. р. у Відні й похований при катедрі св. Стефана (був давніше цвинтар). З могили його нема й сліду.

Іван Царевич, крилошанин львівської архидієцезії, парох Городенки, † 13. березня 1802., похований у Берінгу (Währingerfriedhof).

Еронім Стрілецький, монах чипа св. В. В., канонік перемиської дієцезії, парох церкви св. Варвари у Відні, учений, зібрав велику бібліотеку, що стала основою капітульних бібліотек в Перемишлі й у Львові, автор граматики української мови для конвіктивців, † 4. жовтня 1804., пох. на Ляндштрассе (Landstrassefriedhof).

Василь Шиманський (Simonszky), родом з Ясіня (Körösmező), свящ. мукачівської дієцезії, сотрудник при церкві св. Варвари у Відні. † 3. липня 1814., пох. на St. Marxerfriedhof.

Іван Фогарасій (Fogarossy), свящ. із Закарпаття, парох церкви св. Варвари у Відні, автор української граматики для Угорщини, † 11. грудня 1834. (St. Marxerfriedhof).

Андрій Розумовський, третій син останнього гетьмана України Кирила й Катерини Івановни Наринської, род. 22.X. 1752. р. в Глухові. Посол царя Александра I. на віденський конгрес і рос. амбасадор у Відні. Плекав українські традиції (за його часів стояв усе перед посольством „ein Russe u. ein Kosake“), любувався

в співі й музиці і йому завдячує Відень, що Бетовен міг творити у Відні, бо його удержував А. Р. своїм коштом. Зате Бетовен присвятив йому Opus 59. (квартет Rasumovsky) — на українські мотиви й інші свої твори. Помер А. Р. 25.IX. 1836., похований у склепі при каплиці в Schwertberg-у під Віднем.

Петро Паславський, почетний крилошанин митрополічної капітули у Львові, парох церкви св. Варвари у Відні, заслужився дуже плеканням хорового співу, † 22. липня 1847. (убитий в церкві після богослуження дяком Ковітчуком). Пох. на St. Marxerfriedhof.

Іван Гарасевич, доктор теології, свящ. львівської архидієцезії, народний і церковний діяч, † 25. вересня 1861. у 80. р. життя (Währingerfriedhof).

Микола Нодь (Nagy), парох церкви св. Варвари у Відні, † 11. червня 1862. (St. Marxerfriedhof).

Кирило Максим фон Веньковський, доктор прав, радник фінансів при Hofkammer-Prokuratur, † 2 лютого 1865. На якому цвинтарі похований, невідомо.

Юліян Антін Вислобоцький, правительственный радник, директор експедиції в міністерстві внутр. справ, † 3. червня 1871. (St. Marxerfriedhof).

Теофіль Насальський, письменник з Перемишля, † 9. березня 1876. На якому цвинтарі похований, невідомо.

Теофіль Онискевич, родом з Підгорода, Галичина, директор протоколу в мін. юстиції, † 15. березня 1878.

Гнат Онискевич, родом з Угнова, свящ. перемиської дієцезії, перший професор української мови в черновецькім університеті, видавець „Руської Бібліотеки“, † 26. березня 1883.

Амврозій Товарницький, лікар і парл. посол зі Самбора, † 21 березня 1884.

Іван Константинович, радник міністерства, † 26. вересня 1889. (Hitzingerfriedhof).

¹⁾ Спис могил подаю в порядку смерті. — Я загалом зібрав понад 200 імен визначніших Українців-покійників у Відні. Тут подаю тільки найбільш замітні.

Іван Вітошинський, надв. секретар при Найв. Трибуналі (Gerichts- und Kassationshof), † 16. березня 1890.

Іван Борисевич, ур. 1815. р. в Увислі, пов. Гусятин, один з найвизначніших українських організаторів 1848. р. Заступник голови Головної Руської Ради, провідник депутації до Оломунця, організатор „Зїзду руських учених“, національних гвардій, „Гал.-Р. Матиц-і й ин. Посол до державної ради (61. і 67. рр. м. ст.) й сойму, завзятий оборонець національної справи. Помер у Відні 30. січня 1892. Де похований, невідомо.

Омелян Брикович, родом з Вербівчика, лікар, † 21. листопада 1893. На могилі є пам'ятник.

Омелян Лопушанський, доктор прав, доцент цив. процесу з українською викл. мовою у львівському університеті, радник двора при Найв. Трибуналі, † 11. грудня 1893.

Іван Головацький, брат члена „Руської Трійці“ Якова, ур. в Чепелях, Гал., довголітній редактор „Вістника державних законів“, співавтор німецько-руського термінологічного словника, визначний москвофільський діяч (мав цілі десятиліття всі нитки москв. руху у своїх руках), † 9. лютого 1899.

Іван Савицький, род. з Бабянки, Гал., правит. радник, довголітній секретар кабінет. канцелярії, † 15. жовтня 1899. (Hernalsfriedhof).

Данило Козаришук, ур. в Радівцях, Буковина, редактор „Науки“ (після Наумовича), † 16. квітня 1900.

Григорій Купчанко, ур. в Бергометі, Бук., письменник, редактор і видавець, заслужений збирач етнографічних матеріалів на Буковині, гарна збірка яких вийшла в Кїіві, автор книжки „Schicksal der Ruthenen“ (1887.), † 10. травня 1902.

Лев Ільницький, проф. гр.-оріент. вищої реальної школи в Чернівцях, † 22. липня 1902. (Döblingerfriedhof). На могилі є пам'ятник.

Савин Теодорович, парох Ракова, пов. Долина, нар. діяч, † 19. липня 1903. після операції.

Роман Сембратович, род. з Монастирця, пов. Ліско, заслуж. публіцист і редактор, голова віденської „Січи“. Разом з д-ром М. Кордубою і С. Яричевським видав 1898. р. альманах в 30-ліття віденської „Січи“. Від 1900. р. видавав німецький місячник „X-Strahlen“. Від 1903. р. на спілку з послом Василем Яворським перший пропагандистичний журнал в нім мові „Ruthenische Revue“. Позатим написав і видав дві інформаційно-пропагандистичні публікації: „Polonia irredenta“ (Франкфурт н. Майном 1903.) і „Das Zarentum im Kampfe mit der Zivilisation“ (Франкфурт н. Майном, 1905.). Помер 8. січня 1906. в 31. р. життя, пох. на Герстгофі. Має гарний пам'ятник на могилі, спільний з його жінкою (Gersthoferfriedhof, Gruppe M. № 37). Пам'ятник з білого тесового каменя в формі хреста (дол. й гор. основа † хрест). По боках його два великі залізни на срібно помальовані ліхтарі. Могила добре вдержувана, засаджена цвітами. На поперецьці хреста видніє золота напись: Auf Wiedersehen, на горішній основі: Hier ruhet unser lieber Schwiegerson, Herr Roman Sembrato-

wycz, Schriftsteller, gest. am 8. Jänner 1906. und seine Gattin, unsere teure Tochter Christa, geborene Schwanzara, gest. am 11. März 1906. Низче: R. I. P. Ще низче: Unvergesslich!

Олександр Темницький, свящ., член Головн. Віділу Т-ва „Просвіта“ у Львові і його довголітній касієр, † 10. лютого 1907. в Алянді коло Бадену під Віднем. При „Просвіті“ є стипендія його імені.

Петро Літинський, род. в Грузовій, Гал., доктор прав, радник крайового суду, нар. діяч, † 1. березня 1907.

Денис Амврозій Сінкевич, род. з Перемишля, директор т-ва обезпечень „Axienda“, † 13. липня 1908.

Володимир Бучацький, родом з Ясенова Гор., пов. Косів, радник двора при Найв. Трибуналі, † 17. серпня 1910.

Василь Ковальський, род. з Бродів, президент Сенату, посол до галицького сойму, сеньор Ставропігійського Інституту, патронатський комісар церкви св. Варвари у Відні, визначний діяч, † 18. березня 1911. в 85. р. життя. На могилі є пам'ятник.

Володимир Щавинський, д-р, род. з Поврозник, Гал., москвофільський діяч і публіцист, віденський кореспондент „Нов. Времени“, „Галичанина“ і „Прик. Руса“ (псевд. Буй-Тур), † 17. листопада 1913.

Євген Лопушанський, род. зі Львова, доктор прав, радник міністерства, † 18. квітня 1914. (Döblingerfriedhof). На могилі є пам'ятник.

Йосиф Дакура, род. з Яворова, міський лікар у Відні, дійсний член мат.-природописно-лікарської секції Н. Т. ім. Шевченка у Львові, † 19. липня 1914. (Ottakringerfriedhof).

Василь Данилович, род. з Підгорець, Гал., студент філософії, провідник молоді й організатор таємних „гуртків самоосвіти, редактор органу середньшкільників „Житє“, Український Січ. Стрілець, † 16. листопада 1914.

Теофіль Мацілінський, род. зі Стрия, радник скарбу, переслідуваний („заточенець“), † 4. січня 1915.

Петро Чумак, декан з Озірної, пов. Зборів, повітовий організатор, † 3. квітня 1915.

Павло Демцьо, род. з Угнова, офіціал канцел. і журналіст, співробітник видань Союзу визв. України, † 27. травня 1915. (Ottakringerfriedhof).

Михайло Марітчак, род. з Ясениці Сільної, пов. Дрогобич, радник скарбу, голова чит. „Просвіти“ в Яслі, нар. діяч, переслідуваний („заточенець“), † 3. червня 1915.

Теофіль Дембицький, адвокат з Коломиї, президент Надзірної Ради Зем. Банку Гіпотечного у Львові, великий патріот і меценат, записав ціле своє майно (село Белелю) Науковому Т-ву ім. Шевченка у Львові, † 16. липня 1915, Лежить донині в „тимчасовому“ гробі.

Володимир Устїянович, син письменника о. Миколи, род. зі Славська, Гал., старший

військовий ветеринар (Oberstabstierarzt), † 13. серпня 1915.

Теофіль Грушкевич, ур. в Горожанні, пов. Рудки, дир. укр. гімн. в Яворові, організатор Коломийщини, член Н. Т. ім. Шевченка у Львові, ред. „Учителя“, автор шкільних підручників і кількох книжок „Просвіти“, † 2. вересня 1915., пох. в Паєрбаху під Віднем. На могилі є пам'ятник.

Евгенія Ольга де Сас Жураковська, укр.-нім. письменниця, род. з Буковини, † 24. вересня 1915. р. в 19. р. життя (Neulengbach-Mark під Віднем). Посмертна її збірка: „Gedichte“ (Wien, 1915.).

Сильвестер Глібовицький, род. з Цяган, пов. Борщів, студ. унів., У. С. С., ідейний і рухливий член хору від „Січі“, † 17. листопада 1915. (Döblingerfriedhof).

Пилип Крижановський, род. з Бучача, адвокат у Відні, † 25. липня 1916.). (Döblingerfriedhof).

Евген Озаркевич, род. з Белелуї, пов. Снятин, лікар і визн. діяч, дійсний член Н. Т. ім. Шевченка у Львові, директор „Народньої Лічниці“ у Львові, популяризатор медичного знання в українській пресі, календарях то-що, † 21. вересня 1916. Разом з ним похована його жінка.

Микола Герасимович, род. з Бродів, президент Найв. Трибуналу (Сенату), сеньор Ставропільського Інституту, патронатський комісар церкви св. Варвари у Відні, † 26. січня 1917.

Петро Огоновський, брат проф. унів. й автора першої історії укр. літератури Омеляна, род. з Чагорова, пов. Рогатин, голова віденської „Січі“, учитель гімн. і шкільний радник, автор кількох шкільних підручників, дійсний член Н. Т. ім. Шевченка у Львові, голова „Просвіти“, † 9. лютого 1917. На могилі є пам'ятник.

Василь Романовський, род. з Угнова, парох у Угнові, член „Гал.-Русскої Матиці“ й Народн. Дому, знам. знавець церковного ритуалу, † 18. лютого 1917.

Михайло Скородинський, родом з Тисмениці, парох Підмихайля, нар. діяч, † 24. лютого 1917. (Baumgartnerfriedhof).

Гаврило Гордий, ур. в Добринівцях, Бук., редактор „Буковини“ й організатор Січей, † 6. червня 1917.

Ярослав Весоловський, род. з Молодятина, пов. Печеніжин, засл. публіцист, редактор і діяч. Редактор „Діла“, „Неділі“, „Буковини“ й інших періодичних органів преси, редактор видань „Просвіти“, співробітник багатьох українських газет і журналів, незрівняний справознавець шоденної преси, знаменитий бесідник. При кінці референт преси в мін. закордонних справ у Відні. Помер 21. червня 1917. На могилі ще в літі 1923. р. лежала розбита кілецидра. Тепер і сей знак щез і могила вже ледви помітна — поволі зрівнюється з землею!

Василь Зарівний, род. з Куличкова, Гал., дентист-технік, патріот і добродій україн-

ського студентства у Відні, † 29. листопада 1917. (Hernalserfriedhof).

Іван Навроцький, род. з Підволочиськ, штабовий лікар, † 4. січня 1918.

Евстахій Волощак, д-р, род. з Яворова, професор львівської політехніки, дійсний член Н. Т. ім. Шевченка у Львові, † 10. липня 1918. На могилі є таблиця.

Роман Залозецький, род. з Болехова, Гал., професор політехніки у Львові й англійський консуль, дійсний член Н. Т. ім. Шевч. у Львові, визн. діяч, писав багато на економічні теми, при кінці правит. радник у Відні, † 6. жовтня 1918.

Микола Сендецький, род. з Тисмениці, студент фільос., ливив талановиті спроби свого пера, † 15. травня 1919. (ранений смертельно товаришем-Німцем випадково). На могилі є пам'ятник.

Михайло Біленький, род. з Харківщини, помічник присяжного повіреного (адвоката), видавець на спілку з пок. адв. Міхновським самостійницького органу „Сніп“ у Харкові, співоснователь Українського Військового Клубу в Чернівцях у часі революції, потім помічник секретаря Посольства У. Н. Р. у Відні і член Партії Хліборобів-Державників, † 7. квітня 1920. трагічно, покінчивши самоубивством.

Евген Мисула, род. зі Снятина, лікар, добродій українського студентства у Відні, пропагатор міжнародньої мови „Ido“, † 2. лютого 1921. (записав своє тіло Анатомічному Інститутуви).

Артим Хомик, род. з Лубянок, гімн. учитель, визн. журналіст і письменник, член-основник Союзу українських журналістів і письменників у Відні, автор кількох публікацій і збірки новель „Весільний доляр“ (Відень, 1922.), співробітник „Літ.-Наук. Вістника“, від. „Воли“ й „На переломі“, † 10. березня 1921. (Ottakringerfriedhof).

Осип Ганінчак, ур. в Болдарові, пов. Станиславів, надпрокуратор при Найв. Трибуналі у Відні, член Галицького Уряду, ушонований для справ внутрішніх, потім голова кодифікаційної комісії, † 6. червня 1922.

Олександр Острожинський, ур. в Тисмениці, військ. протоєрей, член „Гал.-Р. Матиці“ й ин. тов., † 7. липня 1921.

Володимир Михальський, радник Найв. Адміністр. Трибуналу, † 3. листопада 1922.

Андрій Ференчак, ур. в Боляновичах, пов. Мостиска, металевий робітник, член оснотель і довголітній голова т-ва „Родина“, що існує у Відні 29. літ, † 30. грудня 1923.

Микола Козловський, соціалістичний діяч, видавець „Нового Життя“ (1918—1919.) в Станиславові, особисто знайомий з визначними провідниками соціалістичного руху в Європі, † 23. травня 1925. Тіло своє записав Анатомічному Інститутуви для дослідів.

Д-р Евген Левницький, ур. 17.I. 1870. р в Сидорові, пов. Гусятин, адвокат, співоснователь радикальної, потім нац.-демократичної партії, спів-

робітник „Народу“, видавець „Будучности“, ред. „Діла“, співробітник „Вістника Союзу визволення України“ й ин., посол до австрійського парламенту (1907. і 1911. рр.), посол ЗУНР. в Берліні і Празі, визначний політик і заслужений парламентарист, † 21. листопада 1925.

Крім вичислених вище поховані ще у Відні або під Віднем отці Українці (я не найшов їх одначе в ніякому списі):

Олександр Шашкевич, генерал піонірів, † у Відні перед світ. війною, пох. на центр. цв. (Zentralfriedhof). На могилі є пам'ятник.

Клим (?) Устиянович, інспектор залізниць, † в Neulengbach (?) під Віднем в часі світової війни.

Замітка: У Відні померли ще отсі визначні Українці, що їх тіла перевезено до Галичини, де їх і поховано:

1) Едвард Нападівич фон Венцковський, тайний совітник, президент Сенату і член палати панів († 1. січня 1881.). 2) Йосиф Левицький, радник при Найв. Трибуналі († 8. жовтня 1905.), 3) Григорій Цеглинський, директор української гімназії в Перемишлі, парл. посол і письменник, † перед війною, 4) о. Йосиф Фоліє, парох Скнилова, парл. посол, † 9. жовтня 1917., 5) д-р Евген Олесницький, адвокат, парл. і соймовий посол, визначний діяч, † 26. жовтня 1917., 6) Орест Авдиківич, гімн. учитель і письменник, † 29. жовтня 1918., похований в Перемишлі 1. листопада 1918.¹⁾

УКРАЇНСЬКІ ВОЄННІ МОГИЛИ У ВІДНІ.

Розложились вони на величезному просторі центрального цвинтаря півколом — поміж і всуміш з могилами вояків усіх національностей б. австро-угорської монархії. Розложились в найкращому місці, зараз за великою церквою-капелею, в якій поховано великого Любодія майже на середині сього великого цв. р. А в тих могилах лежать тисячі-тисячі німих свідків недавньої слави й величі недавно ще великої держави...

Се т. зв. Цвинтар Слави — Heldenfriedhof. Його могили, т. зв. Kriegsgräber, розрослися до широких розмірів широчезної підкови, береги якої з середини покриті могилами старшин, а дальше тягнуться цілі поля могил підстаршин і стрільців. Таких піль є кільканайцять, і всі вони засаджені довкола рівномірно високими кипарисами. Кипарисами обведений і цілий сей цвинтар. Старшини лежать одинцем, у всіх інших могилах лежить по чотирьох вояків. На кожній могилі гарна деревляна табличка, на якій німецькою мовою виразно виписане ім'я, назвище, військовий ступень і та частина, до якої небіщик належав. Усі могили означені числами, удержувані в найбільшому порядку, засаджені цвітами.

Вхід до отсього Цвинтаря Героїв відкривав до-недавна високий (деревляний) пам'ятник у виді дзвіниці, який перед двома роками знесено. На його місці відслонено дня 1.XI. 1925. р. одинокий в своїм роді величавий пам'ятник у виді сумуючої жінки — роботи Антона Ганака, найбільшого тепер віденського скульптора. На основі сього пам'ятника видно здалека напис: Nie wieder Krieg! На пам'ятник громада Відня асигнувала 115.000 австр. шілінгів (1 мільярд 150 мільонів австр. К або 16.400 доларів). Характеристична річ, що проти ідеї отсього пам'ятника (сумуюча жінка!) виступила на засіданню міської ради проти соціалістичної більшости Відня христ.-супільна меншість — устами посла-жінки...

Подати приблизну кількість похоронених тут синів України не легко, бо важко знайти мірило, на основі якого можна обчислити всіх Українців Галичини, Буковини, Закарпаття й тих зрештою нечисленних полонених Придніпрянців, що тут спочили на віки. Надто вже вони перемішані з небіщиками інших народів, а до того імена їх нераз до неможливости поперекручені. Лежить тут загалом 15.764 вояків і 627 старшин всіх національностей старої Австро-Угорщини, позатим невеличка кількість полонених „ворогів“ — на краю отсього цвинтаря. Коли прийняти на увагу, що Українці мали в старій монархії мало не 10% із загалу її населення, а українські вояки, як знаємо, гинули не менше, як вояки зпоміж інших народів, коли пригадати, що Галичина була увесь час тереном війни або найближшим її запіллям, через що наші ранені примушені були лікуватися по шпиталях західних провінцій Австрії, де, особливо у Відні, лежали, й умирали ще й у 1920. р., коли нарешті додали, що Українці Галичини й Буковини зложили ще й добровільний податок крови через виставлення січово-стрілецьких формацій, — то мабуть не помилимося, коли число похоронених тут синів України подамо на яких 2.000 душ. Отже число, як на один цвинтар — дуже поважне.

Розпізнати Українців на сьому Цвинтарі Героїв зовсім легко. Вистарчить кинути оком на такі написи як: пор. Пігуляк, четар Дзерович, кадет-аспірант Криницький і ті десятки або й сотки Іванів, аби усвідомити собі, що в тих могилах закопано багато нашого молодого цвіту, немало думок і замислів, великих змагань, ще більших мрій, та найбільше віри й надії! Закопано на чужині, яка сьогдня привітніша до померших (як і до живих), ніж Рідна Земля... Бо лежить тут

¹⁾ Тимсамим простуємо згадку в статті „Український Некрополь“, (Стара Україна, VI. 1924.), неговби могила Авдиківича була у Відні.

спокійно У. С. Стрілець з написом „Ukrainischer Legionär“, лежать вояки з „Ukrainische Sammelstelle“, лежать і сотки „Іванів без роду, без долі“... Лежать самотньо старшини, лежать разом з товаришами зброї інших народів підстаршини і прості вояки.

Є могили, в яких спочиває по двох і трьох Українців, а є й такі, в яких всі чотири поховані — сини українського народу¹⁾.

Зазначу нарешті, що поодинокі могили українських вояків і У. С. Стрільців є й по інших віденських цвинтарях.

ГРАФІКА УКРАЇНСЬКИХ ГРОШОВИХ ЗНАКІВ.

Написав МИХАЙЛО ОБІДНИЙ.

ПОЯВА у відродженій Українській Державі українських грошових знаків викликала незвичайний ентузіазм серед населення. «Свої», «наші українські» гроші переливалося на устах тисячнних мас опіянілого шастям народу на вулицях Кієва й поза Кієвом широко по Україні. Плакали з радості, молились і цілували «свої гроші». Там, де величні й чарівні слова універсалів ще викликали туманність і тривогу, «нові гроші» з образками не царів і царських іноігній, а — селян і пшениці вливали віру і твердість.

Захоплюючись самою появою «українських грошей», відома річ, якось відсувалася увага від краси і принадности графічної творчости.

А тим часом з появою українських грошових знаків звязані імена краєвих українських артистів малярів: Проф. Нарбута, проф. Бойчука, Проф. В. Кричевського, І. Мозалевського, А. Середи, О. Кульчицької, А. Ждахи, Ф. Красицького та інших.

Грошеві знаки, що були в обігу на Україні в 1917 — 1920 р. р., нагадують нам лише про частину графічних праць Мистецько-граверного відділу Експедиції заготовки українських державних паперів. Великі графічні збірки того відділу — твори понад двадцяти артистів-малярів, — проекти: грошових знаків, різних марок, державних гербів, карт до гри, бандеролів й инш. ще й до сьогодні мало кому відомі, хоча й заслуговують на ряд спеціальних статей.

Всі ці збірки графік малиб складати цілий Музей Міністерства Фінансів в Українській Державі, але колесо історії повернулося так, що скоро трудно буде шукати навіть й самих слідів так недавніх українських міністерств. На наших очах нищились і до сьогодні нищать архиви великої української революції на паперових фабриках як сирівець, в крамницях як обгортка, та ще чужинці, що розуміються дещо більше на цінности наших архивів, з великою охотою збирають і навіть скуповують. Спроби ратування загигаючих на еміграції памяток (Комітет Музею-Архиву Визволення України у Львові, Український Національний Музей-Архив у Празі, Військово-Історичний Архив у Відні та краєві музеї, бібліотеки і Т-ва) не зустріли належної допомоги з боку широких кол громадянства.

Ще частина памяток хорониться по приватних руках, переважно в осіб, що брали ту чи иншу участь у відродженні й визволенні України, але на жаль є особи, які дивляться на поправші до їх рук памятки не як на загально-національну власність, але як на свою власність.

Повстає питання: де збірки графічних праць мистецько-граверного відділу, чи уцілили вони до сьогодні, з чїх і яких праць вони складаються?

Користуючись відомостями, ласкаво уділеними мені професором Української Мистецької Студії в Празі арт. мал. І. Мозалевським, а також використовуючи зібрані мною²⁾ факти, я хочу зробити бодай перелік графічних праць, залишаючи фаховий розгляд їх комусь иншому.

Насамперед декільки слів про організацію відділу. Мистецько-граверний відділ утворено в березні 1918 р. при Експедиції заготовки державних паперів. Першим управителем експедиції був А. Л. Венераки (земський діяч), другим в. о. управителя п. Барбарів (урядовець Банку), третім А. І. Михайловський (бувший вице-директор Російської Експедиції заготовки держав. паперів), четвертим п. Данильченко і останнім в. о. управителя п. Грабовський (в Кам'янці). Завідуючим Мистецько-граверним відділом був арт. мал. І. Мозалевський від початку засновання відділу до червня 1919 р., а потім арт. мал. Подушко. Відділ поділявся на такі підвідділи: літографсько-граверний, стереотипний, словолитний, літографсько-перекладний, конгревний, гравюри по металу, фототипний, фото-цинкографський та мистецький з музеєм.

Над виготовленням проектів грошових знаків і инш. державних паперів працювало понад двадцять артистів-малярів.

Замовлення і виплату гонорару провадив завідуючий відділом, в порозумінні з управителем Експедиції.

Для розгляду виготовлених праць утворено при Міністерстві Фінансів спеціальну Комісію, в такому складі: Головою Комісії — товариш міністра фінансів (В. Мазуренко), заступник голови — помічник управителя Експедиції (п. Барбарів), члени: представник від Міністерства Освіти (Проф. Д. Антонович), представник від Української Ака-

¹⁾ Прим. у могилах ч. 108: Єрміджук Василь, з 24. п. п., Кулик Михайло з 35. п. п., Лісовський Володимир з 55. п. п., Мартинович Василь з 25. п. гірської артилерії.

демі Мистецтва (Проф. Нарбут), завідуючий Мистецько-граверним відділом (арт. мал. І. Мозалевський), завідуючий цинкографією (Н. Негель), та ще два гравери (Гришманюк і Петенко).

За виготовлення проєктів виплачували досить великий на той час гонорар, наприклад: за проєкти бандеролей — 300—500 карбов., поштові і гербові марки 700—1000 карб., малюн. патента чи білета позички — 1500—2000 карб., грошові знаки — 2000—5000 карб.; за талію карт до гри 8.000—12.000 карб. (тоді середня місячна платня урядовця виносила прибіл. 450 карб.).

Тепер переглянемо, хто і які виготовив проєкти.

Проф. Нарбут: 100 карб., друковані в Києві в грудні в 1917 р., народня назва «жидівські» або «Горинька»: 100 карб. другий випуск із витиснутим портретом Богдана Хмельницького, друковані в 1919 р., в Кам'янці Подільському, народня назва «Богданівка»; 10 гривень, 100 грив. і 500 грив., друковані в Німеччині;¹⁾ поштові марки в 40 і 50 шагів: марка на користь листоноша; печатка Укр. Академії Мистецтва; карти до гри; водяні знаки; сітка до асигновок; малюнок до адресного бланку листівки.

Проф. Бойчук: гербова марка.

Проф. В. Кричевський: герб Української Народньої Республіки; 2 гривні (друкувалися в Німеччині).

Арт. мал. А. Серєда: поштова марка в 10 шагів, теж в 20 шагів:

Арт. мал. І. Мозалевський: 1000 і 2000 гривень, друкувалися в Німеччині, марка в 10 грив. з портретом Мазени, малюнок патентн. листа, водяні знаки, карти до гри — сорочка і обгортка, бандероль на папір для цигарок, теж на цигарки, тютюн, сірники та дріжджі.

Арт. мал. Ждаха: карти до гри:

Арт. мал. Золотов: 1000 карбов., друковані в 1919—1920 р. р. в Кам'янці Под. і Варшаві, народні назви «гетьманка», «рябі»; 10 карбов., друков. в 1919 р. в Кам'янці-Под., одночасно випускали большевики в Києві, народня назва «десятка», поштова марка в 10 грив., теж в 10 грив. з портретом Богдана Хмельницького, теж в 4 гривні з портр. гетьмана Скоропадського, театральна марка в 10, 20 і 40 шагів: гріф до вексельного паперу, водяні знаки:

Арт. мал. О. Кульчицька: проєкт грошей;

Арт. мал. Ф. Красицький: поштова марка:

Арт. мал. Касперович: марка судової оплати:

Арт. мал. Богомазів: 500 карб. і 50 карб.;

Арт. мал. Зайончковський: карти до гри:

Арт. мал. Розова-Мозалевська: консульська марка в 5 карб., дві поштові марки:

Арт. мал. Налепінська: 1 карб., теж 40 карб.

Арт. мал. Сальників: 20 шагів з портретом Богдана Хмельницького:

Арт. мал. Румянцев: поштова марка в 2 грив., консульська марка 20 шаг.:

Арт. мал. Красовський: карти до гри: гріф до гербового паперу, театральна марка в 5 і 10 карбов., водяні знаки, 25 карб., друковані в 1918 р. в Києві, 50 карб., друковані в 1918 р. в Києві, зі знаком серії А. К. і в Одесі — А. О., народня назва «лопатки»; також друковані Урядом генер. Денікіна в Одесі зі знаком А. О. 211 і вище, знані в народі під назвою «Денікинські лопатки».

Арт. мал. Обозненко: поштова марка в 20 грив.

Гравер Гришманюк: поштова марка в 2 гривні.

Арт. різбар Сніткін (авт. проєкт. пам'ятн. св. Ольги в Києві): гербова марка в 1, 2, 3, 5 і 10 карб., — два варіанти;

Арт. мал. Романовський: дві сітки для грошей, гербова марка, 250 карбов., друков. в 1919 р. в Кам'ян.-Под., народня назва «птичка», «фейгелі», «канарейка».

Арт. мал. Кремінський: карти до гри:

Арт. мал. Баранів: карти до гри;

Арт. мал. Юцевич: 100 карб.;

Арт. мал. Вітен: дві поштові марки;

Арт. мал. Приходько: 25 карб., друк. в 1919 р. (другий випуск).

Ще треба згадати про випущений в Станиславові в 1919 р. Експедицією Заготовки Держ. паперів розмінний знак в 5 грив., коли виникла велика потреба в дрібних копюрах. Якогось артиста-малювача проєкт цього грошового знаку? І ніякого і — разом аж трьох. Сталося так, що в той час завід. Мистецько-граверн. відділом арт. мал. І. Мозалевський звільнився з посади, а його наступник арт.-мал. Подушко ще не приступив до праці. Тому за «виготовлення» проєкту взялися в. о. управителя Експедиції Данильченко і товар. управ. Каневець. Вони повипилювали фрагменти з клішів різних грошей, що вже друкувалися, і склали один грошовий знак. А саме: овал із тризубом запозичений із десяти карбованців роб. арт.-мал. Золотова, квадрати із тризубом — із марки (розмін. знак) в 10 шагів А. Серєди; коло з козаком — із 1000 карб. роб. арт.-мал. Золотова, але саме цей значок (печатка) є роботи не Золотова, а арт.-мал. проф. Нарбута (його лише туди додано). При першому випускові цього грошового знаку трапилася ще неприємна друкарська помилка, а саме в напису «5 гривень» було пропущено букву р.

Звичайно, й цей перелік графічних праць не є повний. Я ще не згадую тут серії поштових марок, виготовлених і друкованих закордоном вже пізніше.

¹⁾ Гроші, що друкувалися в Німеччині під доглядом фаховців Німців, дуже багато втратили з мистецького боку і деякі ледви нагадують оригінали. Насамперед до всіх грошей Німці додали свої сітки, далі чимало повставляли своїх фрагментів, не кажучи вже про зміну колірив грошей. Проф. Нарбут був дуже незадоволений випущеними в Німеччині 500 і 100 грив., а більше-менше задоволений лише 10 грив.

Як бачимо, тут багато графік, які не побачили світу, а тому вельми бажано було б видати тепер альбом їх репродукцій.

Але деж ті графіки-оригінали?

Минуло два роки, як я в останнє мав певні відомости про частину графічних збірок Мистецько-граверного відділу. Я тоді навіть переглядав опис майна і поробив собі виписки з опису. А тепер я ті виписки переглянув разом з проф. І. Мозалевським, при чому виявилось, що серед графічних праць, зазначених в тім опису, вже бракувало таких: Проф. Нарбута: 100 карб. 1917 р., 100 карб. 1918 р., 10, 100 і 500 гривень, водяні знаки; Арт. мал. І. Мозалевського. 1000 і 2000 гривень, Арт. мал. О. Кульчицької — проекти грошей, Арт. мал. Ф. Красницького — поштова марка, Арт. мал. Золотова: 1000 карб. і водяні знаки, Проф. В. Кричевського — 2 гривні, Арт. мал. Романовського 250 карб., Арт. мал. Красовського: 50 карб. і 25 карб. та водяні знаки; Арт. мал. Приходько — 25 карб., Арт. мал. Л. Розова — дві поштові марки, Арт. мал. Віген — дві поштові марки, Арт. мал. Юзевич — 100 карб.

Коли пригадати, що гривні в 2, 10, 100, 500, 1000 і 2000 друкувалися в Німеччині, де за друком грошей доглядав гравер Шершеневський, то може він щось знає про оригінали тих графік.

Щож торкається до решти графік, яких бракує в опису, то може подадуть відомости останні управителі Експедиції п. Данильченко і п. Грабовський та завідуючий мистецько-гравер. відділом Ар. мал. Подушко.

Ще можна сказати декільки слів про місцеві розмінні білети, що їх випускали органи місцевих самоврядувань в 1918 і 1919 р. р. ізза браку на місцях відповідної кількості дрібних розмінних знаків Державної Скарбниці. Деякі виконані графічно, але в більшості грубо і не оригінально. Так «Розмінні Білети міста Житомира» (в 1, 3, 5, карб.), гривні (2, 6, 10 і инш.) Камінець-Под. Мійської Управи, про ренгу не маємо під рукою матеріалів, а «гривні» Могилівської мійської Управи, «Бони» Проскурівської Мійськ. Упр. і инш. не мають нічого спільного з графікою.

На нашу думку, оригінали графік українських державних паперів, що не являються власністю ні поодиноких осіб ні б. урядів, а які є власністю цілої нації і на які витрачено в свій час величезні кошти із Державної Скарбниці, слід як найкорше передати до Українських Музеїв у Львові чи Українських еміграційних музеїв.

Безумовно лише там їм місце, як пам'яткам, що вже одійшли до історії. Лише там вони схороняться і там їх завжди можна використати при всякій можливій потребі.

M I S C E L L A N E A.

ORLIKIANA.

1) ОРЛИКИ Й ГЕРЦИКИ.

(Генеальогічна замітка).

Між паперами Григора Пилипча Орлика, що переховуються в замку Дентевилів, є замітка, складена в 1747. р. Григором про його рід, який подаю тут без коментарів, бо для останніх потрібні джерела, яких закордоном годі дістати.

Першим з роду був Станіслав Орлик в 1121. р. прародич обох родин, що потім розселилися на Шлезьку і Польщі. В архіві переховується оригінальний диплом цісаря Фердинанда з 12. липня 1624. р. «графові Орликові з Моравії». Але в ці часи рід Орликів вже розділився на дві вітки: одна залишилася в цісарських володіннях, а друга вже була в Польщі, куди, видно, виемігрувала ще підчас гуситських війн в XV. віці.

В грамоті цісаря Фердинанда читаємо, що «Орлик на славянській мові означає орла і що в Угорщині ця родина має ім'я Olach».

З найближчих предків Григор цитує Яна Кристофа Орлика, що помер в 1592. р.: був одружений з Беатою з Бучача, з роду Пилява, дочкою подільського воєводи.

Сином їх був Степан Орлик, помер в 1636. р.¹⁾: сином його знова був Степан Орлик, вбитий під Хотинном 11. грудня 1673. р. в 51. році: маєток його був біля (Смоленська²⁾). Дружина його була з литовського роду Володкович.

Степан Орлик мав двох синів: старшого Степана, який помер бездітним, і другого Пилипа — майбутнього гетьмана³⁾, якому дістався батьківський маєток на Минщині, який продав дуже рано і виемігрував на Україну. Сином його був Григор Орлик.

З боку матери Григор нотує такі данні: Павло Герцик, гадяцький староста на Україні, з старої литовської шляхти з роду Любеч, помер в 1640. р.⁴⁾: одружений був з Софією

¹⁾ Григор покликається тут на Несвицького, стор. 470.

²⁾ Постанови сойму з 1660. р., стор. 18., вихваляють відвагу Степана Орлика (примітка Григора).

³⁾ Таким чином, гетьман Орлик мав оден рік, як помер батько.

⁴⁾ Несвицький, II, 361.

Лашинською з старого волинського роду „Wierzbna“, що померла в 1632. р.

Син його Павло, полтавський полковник (gouverneur en chef des Cosaques de Canton et à la ville de Poltava en Ukraine), помер в 1699. р. і похований у Києві.

Його дружина Ірина Яблонська померла в Сибірі, куди цар Петро заслав її після полтавської битви.

Дочкою їх була Анна Герцик, гетьманша і мати Григора Орлика.

Париж.

Лько Борщак.

2) ЛИСТ П. ОРЛИКА ДО АНГЛІЙСЬКОГО КОРОЛЯ

з 20. XII. 1720 р.

У 1916. р. в II-ім випуску «Сборника», який видала кївська «Комиссия для разбора древних актов», я видрукував документи, що їх зібрав був покійний проф. В. Н. Александренко в деяких архівах західної Європи, а які торкалися життя і діяльності Пилипа Орлика. Припадком оден із

тих документів лишився тоді невиданим. Це лист Орлика до англійського короля, який він післав 20-го грудня 1720. р. із Ганновера, тобто незабаром після від'їзду Орлика з Швеції до Німеччини.

Київ.

В. Кордт.

Serenissime atque potentissime Rex Magnae Britanniae Domine clementissime.

Найсвітліший і Наймогутніший Королю Великої Британії, Наймилостивіший Пане!

Solicitas anima volvebam curas, ut anhelantissimum meum desiderium, quo in presentaneam S-ae V-ae R-ae M-tis adorationem ferebar possem explere spe fretus cultuandi cernuis ritibus S-am V-am R-am Maj-tem in haereditario ejus Ducatu Hanoverensi, verum, uti fallitur augurio spes bona saepe suo, ita et meas praesagas spes irritas contrarius fecit eventus, quum ultra vota mea citius quam sperare poteram, amor boni publici S-am V-am R-am M-m in regnum suum hinc avocaverit meque honore illo privaverit. Supplici tamen litera damna rependo mea et submisso animi cultu S-am V-am R-am M-tem veneror. Quoniam autem Deus Pacis qui superbos reprimit spiritus, ad pacandum Christianum orbem et ad reprimendam nimis elatam effrenatamque Moscoviticam potentiam, heroico S-ae V-ae R-ae M-tis pectori pium ac vindicem inspiravit zelum, igitur minime dubito, quin S-a V-a R-a M-tas annuendo votis et desideriiis serenissimi ac potentissimi Regis Sveciae, confederati sui (cujus in causa mea datas humillime ad S-am V-am R-am M-tem transmittito) clementissime velit, rebus meis, tum iis quae ad Rempubicam Polonicam spectant, per ministros suos Brunsvici in tractatu pacis omni meliori modo tamquam aequus et pius arbiter prospicere, tum eas quae ad executiendum jugum Moscoviticum de universa gente Cosacica pertinent, apud Portam Othomanicam tamquam justus injuriarum vindex promovere.

Душу мою хвилювали тривожні турботи, щоби виповнити моє найсильніше бажання й особисто засвідчити Вашій Королівській Величності мою пошану. Я мав кріпку надію, що мені вдасться пошанувати В. Величність найглибшою пошаною у його насліднім князівстві Ганновері. Але, як гарна надія часто обманює в своєму передчутті, так і мої віщі надії наслідком некорисного випадку не сповнилися. Бо наперекір моєму бажанню, скорше, ніж я цього міг надіятися, піклування про добро держави відклпало В. Величність звідси до свого королівства й позбавило мене такої чести. Всеж таки моїм покірним письмом я направляю згадану невдачу і покірною душею шаную В. Величність.

Тому, що Бог мира, котрий покорає горді уми, для замирення християнського світа і для приборкання Московської держави, що занадто вже загналася й розпустилася, натхнув героїські груди В. Величності справедливим і спасенним поривом, я зовсім не сумніваюся в тому, що В. Величність, сповняючи горяче бажання свого союзника, найяснішого і наймогутнішого короля Швеції (листа якого дотично моєї справи найпокірніше пересилаю В. Величності)¹⁾, наймилостивіше звольте, як можна найкраще, як справедливий і праведний суддя, при заключуванні мирового договору в Бравншвайгу попідкуватися через своїх міністрів про мої справи відносно Польської Республіки, а також, як справедливий местник за обиди, піддержати перед Оттоманською Портою справу скинення московського ярма зі всього козацького народу.

Що торкається справ відносно Польщі, то міністри В. Величності можуть дізнатися в шведських повновласників, на скільки справедливі мої домагання до згаданої Республіки про місця для поселення козаків на Передній Україні.

Щож торкається Оттоманської Порти, то тут і не треба великих заходів, щоби добути поміч.

Quod attinet ad negotia Rempubicam Poloniam concernentia ediscent ministri S-ae V-ae R-ae M-tis ex plenopotentiariis Sveciis, quam justam habeo causam praetendendi apud eandem Rempubicam loca sedesque habitationis pro Cosacis in Ucraina anteriori. Quod vero spectat Portem Ottomanicam, ibi non multum in expetendis suppetiis desudabo, cum habeam instrumentum foederis inter me et Hanum Dominiumque Crimense contre Moscos conclusi ac diplomate

¹⁾ Див. Іл. Борщак. Orlikiana. (Хліборобська Україна, кн. IV., ст. 370.). — Ред.

Imperatorici Turcici confirmati quae omnia in originalibus suis vidit Primarius S-ae V-ae R-ae M-tis minister Bernstorp. Restat solum ut S-a V-a R-a M-tas pro publica utriusque confederati Regni utilitate pro atterendisque viribus Moscoviticis patrocinio suo me protegere literis suis apud eandem Portam auxiliarem et ex innata clementia viaticum providere clementissime dignetur, quoniam res Regni Sveciae angustae non permiserunt nervum rerum gerendarum sufficientem mihi suppeditare.

Pietatem hanc S. V. R. M-tis rependet aeternus Rex regnantium, ego vero non desinam esse

Sacrae Vestrae Regiae Majestatis
humillimus et fidelis servus
Philippus Orlik, Dux.

Hanoverae,
20. Xbris 1720.

Бо маю документ про союз, який заключили зі мною проти Москви Хан і Кримське Правительство й який затвердив грамотою турецький султан. Усі ті документи в оригіналах бачив перший міністр В. Величності, Бернсторф. Залишається тільки, щоби В. Величність для спільної користі обох союзних держав та для ослаблення сил Московитян наймилостивіше зволила заступитися за мною своїм листом до згаданої союзної Порті і з вродженої В. Величності ласки заосмотріла мене засобами на подорож, бо важке становище шведського королівства не дозволило йому заосмотрити мене в достаточній мірі найконечнішим для ведення справ.

За се добродійство В. Величності вічний Володар володарів винагородить, а я на заведі остану

Вашої освяченої королівської Величності
найпокірнійший і вірний слуга
Филип Орлик, Гетьман.

Ганновер,
20. грудня 1720. р.

3) ЩО ЧИТАВ МОЛОДИЙ ГРИГОР ОРЛИК.

В реєстрі університетської бібліотеки в Лунді (Швеція), де Григор Філіпп Орлик студював, є такі його записки:

D. 20. Novembris (1717) habe ich 2 Russische Bücher gelent. Eine Betbuch andere Liturgia Sacra heisen.

Gregorius Orlik. restit 25. oct. 1718.

D. 23 (Nov. 1717) hab ich von Bibliothec gelenit Ein Gramaticam Justii Lipsi Epistolas und Epistolae Ciceronis Junii und Adagia Erasmi Rottordami in I vl.

Gregorius Orlik. rest. 27. nov.
„ 31. yan. 1719.

Manutius in Ciceronis Orationes Pontani pro gymnasmala 2 Thomi d. 27. Novembris Anno 1717.
Greg. Orlik.

D. 14. Maii (1718) habich ausgelent Ciceronis Episto Orationes Th. 1.

Greg. Orlik. restit. d. 25. oct. 1718.

Такі були книги молодого студента: Руська (українська), Цицерон і Еразм Роттердамський.

Л. Боршак.

За ці виписки складаю подяку бібліотекареві лундського університету.

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕКОРАЦІЇ І РІЗЬБИ.

БОЖИЙ ГРІБ І ВЕРТЕП У ЛЬВОВІ В XVII—XVIII ВВ.

Подав ІВ. КРИПЯКЕВИЧ.

Декораційне малярство і його початки на Україні дотепер не розсліджені докладніше. Др. Василь Щурат в Комісії для історії мистецтва в Науковім Товаристві ім. Шевченка у Львові в 1917 р. звернув увагу, що декораційне малярство появляється у великому числі у XVIII в. з нагоди коронацій ікон, при триюфальних брамах і подібних святих, яких описи і малюнки дійшли до нас. Але своїми початками декораційне малярство сягає у ще давніші часи. Хочу звернути тут увагу на звістки про декорації у т. зв. Божих гробах і вертепах у Львові в XVII і XVIII в.

В Успенській церкві при Ставропільській братстві важніші празники обходилися дуже святочно і з великим накладом конгтів, — особливо страстний тиждень і Великдень. У страстнім тиждні ставлено в церкві т. зв. Божий гріб. Вперше стрічаємо про се згадку 1613—1617 р., але тоді вже Божий гріб відають до направи, отже він

не є новиною. (Архивъ Ю З Россіи I т. XI 342, 346, 354). В 1632 р. поставлено в церкві новий гріб; в 1654 р. будував його Іван Смоктун, в 1657 р. відомий друкар Михайло Сльозка (тамже XI 383, 426, 446). Від 1659 р. бере гріб в опіку столяр Матвій і 1660 р. ставить новий гріб за 100 зол., для переховання його збудовано окрему комору з тертиць, на підвалинах, деє при церкві (XI 462, 464, 471). Про архітектуру Божого гробу з початку не маємо більше даних, лише те, що уживано липових дощок, багато цвяхів і т. ин. Аж з 1717 р. маємо докладніший контракт братства з майстрами Францом і Йосифом Зубрецькими, „на виставленне і збудованне Божого гробу в тій св. церкві після абрису собі даного і руками їх м. п. старших підписаного“, протягом 5 місяців за 500 зол. „Той Божий гріб і та структура має бути на шістьох філярах, у звиш на 14 ліктів, крім хреста над нею, після пропорції alias

після абрису": будова має бути поставлена на місці „так докладно, як та структура свого потрібує, з ганками, перспективами, дощиною і горішною, каштеліж токарською роботою... (XII с. 427). З інших згадок дізнаємося, що «піднебінне» гробу було мальоване, що гріб освітлювано мальованими лампами і «баними», що висіли на кручених дротах: лампи було багато, нпр. раз куплено нових більше як 100, до освітлення уживано оливи (XI с. 470, 495 і пн.).

При Божих гробах згадується також малярська декорація.

Так 1666 р. в рахунках брацтва читаємо між видатками до гробу: столяреви від ставлення гробу 8 зол., на різні цвяхи 2 зол., на шпильки 10 гр., на коваля до гробу 1 зол., іглярєви від 60 кручених дротів 20 гр. і даліше — „пану Миколаю малярєви за сім штукоч мальованих, — страсти, і від 6 ангелів 4 зол.“ (XI 471).

В 1669 р. маємо рахунок: за 12 пророків малярєви 12 зол., за 3 Марії до Божого гробу 9 зол. (XI 491).

Тогож 1669 р. знов: за образ Воскресення до Божого гробу 5 зол. 15 гр. (XI 495).

Всі отсі образи служать до декорації гробу, се очевидно; тому сі мальовила названо „штуч-

кам“ і тому ціна їх значно низша від стінних ікон: так нпр. маляр Миколай за 7 штук дістає ледви 4 зол., коли иншим разом за саму напругу престольного образу дістав 20 зол. (XI 477).

Є сліди, що і при инших святах уживано подібних декорацій: так нпр. 1664 р. згадується в рахунках — малярєви за два ангели до Успенія 20 гр. (XI с. 468): може до сього належить 1666 р. 10 ангеліків за 9 зол. (XI 489).

Нарешті є звістки, що появилєся тоді і справжні театральні декорації. У братській церкві давали у тих часах великодні діяльогі, які знаємо з 1630 і 1689 р., і ще скорше із нарікань Івана Вишенського про машкарників (Др В. Щурат, Христос Пасхон — Записки НТШТ. т. 117/118). До сього можна додати ще звістку в рахунках брацтва 1675 р., де між великодними видатками є позиція: студентови на потреби до діяльогу 3 зол. (XI 520): тогож року згадано видаток тєслям від роблення двоїх theatra 1 зол. 15 гр. (XI 504). Чи були тут і мальовила, не знаємо.

Мальовані декорації стрічаємо виразно між розходами з нагоди вертепу 1666 р.: „за вертеп і градус і дошки до вівтаря столяреви 13 зол. 3 гр., малярєви 6 зол., знов малярєви за всі мальовання до вертепу 18 зол. (XI 489 — 90).

УКРАЇНСЬКІ ДЕРЕВЛЯНІ ХРЕСТИ XVII СТ.

Подав ІВ. КРИПЯКЕВИЧ.

В наших музеях знаходяться у великім числі деревляні хрести і хрестики з XVI — XVIII в. з різніми різьбами, часто з написами, і навіть з датою. Скільки знаю, дотепер вони не були ближше описані ані розсліджені. Але інтересно булоби ствердити, хто і де їх виконував, бож були якісь головні центри, де сей рід мистецтва чи артистичного ремесла процвітав. З гори треба думати, що найбільше займалися такою різьбою монахи (так само, як з монаших кругів походили різані деревляні картини, призначені до ілюстрації тодішніх друків). Можна знайти на се докази в тогочасних актах.

В XVII в. бачимо загальний звичай, що українські монастирі, і взагалі духовенство, послаючи письма до своїх добродів і протекторів, передавали їм також різні малі дарунки: церковні книги свого видання, моції святих, всякі дрібні памятки. Між тими дарами нерідко стрічаємо і деревляні хрестики.

В 1640 р. митрополит Петро Могила посилає царєви частину моцій св. Володимира і додає: »къ сямъ же и моего смиренія рукодѣлья, два креста... прїими« (Акты Ю З Россіи III с. 29). Сі слова Могили вказують, що

він й власноручно робив хрести, — мабуть деревляні.

В жовтні 1648 р. під Львів до Богдана Хмельницького прийшов оден з монахів крехівського монастиря і передав йому від братії лист і деревляний хрестик (оппе облоги Львова Сам. Кушевича, Жерела до історії України IV с. 105).

В 1654 р. печерський ігумен Йосиф Тризна прислав царєви моції Марка печерського, кілька книг і »крестъ древянъ рѣзной съ праздники« (Акты Ю З Россіи X, 706, 756).

В 1657 р. ігумен Крехівського монастиря Пайсій привіз царєви моції св. Стефана і Варвар, 6 ложок і „2 креста рѣзные“ (Акты Ю З Р. III 596).

Таких згадок знайдеться в сучасних документах певно й більше. В тих ляконічних жерелах, які тут подаємо, виступають два осередки, з котрих розходилися сі деревляні хрестики: Київ і Крехів, оба монастирі тоді дуже численні в монахів (в Крехові 1657 р., вже потім, як монастир був зруйнований, переживало 100 черців!). Треба звернути увагу на різьблені хрести, переховані в музеях і може в тих монастирях, — чи не знайдуться на них ближші дані про різьбарів, які їх виконували.

ХРОНІКА.

УКРАЇНСЬКІ МУЗЕЇ.

Музей Наукового Тов. ім. Шевченка у Львові. Оснований в 1892 р. музей при Науковому Тов. ім. Шевченка у Львові довгими роками скитався без відповідного приміщення, поки в 1911 р. не розташовано його часово в будинку Академічного Дому, де він заняв велику салю засідань та шість сусідніх кімнат. В 1914 році перенесено музей до ново-набутого будинку при вул. Чарнецького ч. 24, де йому визначено цілий перший поверх. Одначе систематизація збірок та отворення музею для публіки наступило щойно в 1920 році. Музей заняв тоді вісім саль першого поверха а в магазині здепоновано крім цього ряд експонатів, якими можнаби виповнити три нові сали. В нинішньому стані і розміщенню обіймає Музей Наукового Тов. ім. Шевченка такі сали: I. Кераміка (гуцульська, подільська й волинська з кількома зразками керамічної фабрики І. Левинського у Львові); II. Гуцульщина (зразки одягу, деревляної різьби, мосяжництва, обстановка); III. Килими (Полтавщини, Київщини та Чернигівщини); IV. Кімната Ів. Франка (пам'ятки по Ів. Франкові); V. Церковне мистецтво (зразки іконописі та різьби XVI—XVIII в.); VI. Тканини і вишивки (килими, плахти, сорочки, рушники, підрясники); VII. Доісторична археологія та антропологи́я. Музей отворений по неділям для публіки. Крім цього в ньому відбулися дві Мистецькі Виставки Гуртка Діячів Українського Мистецтва (1922 і 1923 р.).

Національний музей у Львові. З нагоди 350-річного ювілею українського друкарства була улаштована Виставка славянських і українських стародруків. Перед тим була Виставка галицьких та ин. рукописів. З останніх цінних придбань музею треба відмітити славнозвісний Богородчанський іконостас кінця XVII—XVIII ст.

Музей в рр. 1920—1925 видав слідуєчі публікації з історії українського мистецтва: А. Лупинський: Дерев'яні церкви Галичини XVI—XVIII ст.; Прикраси рукописів Галицької України XVI ст. (4 випуски); І. Свенціцький: Початки книгопечатання на землях України; »Матеріали до історії української архітектури«. І. В. Січинський: Дерев'яні церкви галицької України XVII—XIX ст. II. В. Січинський: Архітектура в стародруках; В. Пешанський: Давні килими України.

В іконописному відділі перевів величезну працю коло відмивання і консервації образів відомий спеціаліст архит. В. Пешанський. Він же вів в 1924 р. іконописну роботу темперової техніки, де пройшло курс 7 осіб.

В 1925 р. в музею намічена праця коло складання показчиків місцевостей і осіб, про які є мова в актах музейного архіву XVII—XVIII ст.: коло опису збірок листів XVII ст., грамот XV до XVIII ст. і викінчення опису рукописів XIV до XVIII ст., та галицьких XIX ст.

Український відділ „Музеум Народового“ у Львові. Оснований в 1908 р. і працює та заходами д-ра О. Чоловського поставлений на вершині першорядної інституції мійський Народний Музей ім. Собіського у Львові обіймає в своїх збірках і салю, посвячену українській історії та мистецькій культурі. Збірка утворена із фрагментів, записаних місту, збірок Будзиновської і Лозинського та повсякчасних закупів, обіймає зразки української іконописі XVI—XIX в., декоративної різьби, гафтів XVI—XVIII в., середньовічних хрестів, енколпів, емалєвих картин, ритовин (антимінси), народнього малярства, історичних портретів та Гуцульщини. В 1924 р. перевів систематизацію збірки і зладив її вичерпуючий, научний каталог М. Голубець.

Музеї у Києві. Тепер у Києві є всього чотири музеї: 1) Історичний (дав. мійський), 2) Музей мистецтва (збірки Ханенка та ин.), де представлені картини європейських майстрів, порцеляна, бронза і т. ин., 3) Галерія образів, 4) Лаврський музей. Цей останній має бути дуже великий; тут зібрана переважно церковна старовина з Київ та цілої України.

Музей українського мистецтва у Харкові. Музей сформовано в 1920 р. з трьох музеїв: Церковного відділу Харківського Університетського музею, Харківського Єпархіального музею та евакуованої з Житомиру частини »Єпархіального Дрєвлєхранилища«. Пізніше музей поповнився приватними колекціями, річами відібраними для музею при »видучуванні цінностей« в 1922 р. з Харківських церков та річами з околиць Харкова при переведенню співробітниками музею рестрації історично-важливих пам'яток. В основу розміщення експонатів у 5 виставочних саях музею покладено три принципи: 1) матеріал і техніка, 2) історичний та 3) географічний. Етнографічний відділ поповнено великою збіркою килимів, різьби на дереві та кераміки, котру зібрали співробітники музею під час двох екскурсій в 1923 р. на Полтавщину (округи Кременецька, Золотоношська і Зівьківська). З цих експонатів була улаштована в музею »Відчитна Виставка за 1923 рік« з ілюстрованим каталогом і статєю директора музею С. Таранушенка. Музей перевів інтензивну роботу над дослідженням будівництва м. Харкова та губернії. В 1920 р. зареєстровано, зарисовано, обміряно і сфотографовано понад 230 старих селянських хат в околицях міста Харкова. Тодіж обміряно 17 кам'яних і дерев'яних пам'ятників архітектури в різних округах Слобожанщини (Покровський собор у Харкові XVII ст., Собор Хорамівського монастиря і 16 дерев'яних церков м. Лебедина, м. Охтирки і округ Харківської, Зміївської та Ізюмської — усі будови XVIII ст.). Праця залишилася не закінченою. Весною 1921 р. усі обміри були експоновані на відчитній (справоздавчій) ви-

ставці: «Старий Харків та Слобожанщина в будівництві».

Наслідком цих праць є наступні публікації: С. Таранушенко: Хата в Харкові. Обміри та рисунки В. Троценка (літограф. вид.), Харків 1921; С. Таранушенко: Старі хати Харкова, Харків 1922; С. Таранушенко: Покровський собор у Харкові. Обміри І. Тене, Харків 1923.

Історично-археологічний музей в Одесі. Музей був заснований б. Одеським Товариством історії і старовини і під цєю назвою відомий в науковій літературі. Тепер до музею приєднано колекції був. «Музея изящныхъ искусствъ Новороссійского Университета», архів був. Товариства історії і старовини і поповнено новими експонатами з розкопок Ольвії, пожегерт та ин.

Загальна кількість експонатів сягає понад 30.000 предметів, причім в рр. 1914—1920 не було втрачено майже ні однієї з цінностей музею. Ділиться музей на слід. відділи: 1) первісної археології, єгипетський, грецько-римської археології (колекції Ольвії, Акерману, Херсонесу, Феодосії, Керчи та ин.), 2) середньовічна археологія (переважно генуезські пам'ятки), 3) українська археологія (переважно малюнки, портрети, зброя), 4) нумізматичний (монети античні, зах.-європейські, східні і російські). Цікаві відомости подає музей про кількість одвідувачів: в середньому щороку переходить через музей 200 екскурсій і коло 10.000 інших одвідувачів!

Наукову працю по розробленню місцевої археології, головно неоліту та грецько-римської археології, величали: вчений охороняч музею М. Болтенко, консультант музею проф. Б. Варнеке та директор музею (з р. 1920) С. Оложевський. Крім того в музею працює сім молодих співробітників. Головною працею музею в рр. 1920—1924 були: урот майна музею, наукова інвентаризація, наукове розроблення здобутків Ісатовських розкопок, античної кераміки, епіграфічних пам'яток музею, складання нумізматичних каталогів музею та ин.

При музею також працює археологічна секція Одеської Комісії Краєзнавства при Укр. Академії Наук, що зараз заступає місце був. Одес. Товар. історії і старовини.

Бібліотека музею складає біля 20.000 томів, переважно археологічна; в 1924 р. приєднано сюди бібліотеку семінара клясичної філології б. Новорос. Університету — біля 4.000 томів.

31 липня 1925 р. припав 100-й ювілей музею. З цього приводу музей мав на увазі: 1) продовжити розкопки Ольвії, 2) випустити «Ювілейний Збірник», що має поновити в новій формі «Записки Одес. Тов. історії і старовини», припинені в 1919 р. В Ювілейному Збірнику м. и. мають бути подані відомости про життя археологічної науки на Україні в рр. 1918—1924, тому музей запрошує всі наукові установи України надіслати до Одеського музею інформації про свою працю за цей період часу.

Музей у Полтаві. Утворений в 90-х рр. минулого століття як музей природи, він протя-

гом 30 з лишком років свого існування далеко вийшов з цих рямців, — охоплюючи все нові й нові галузі життя.

В сучасний мент музей має понад 60.000 експонатів, що розташовані у відомому будинку б. Губернського Земства, побудованого архит. В. Кричевським.

Експонати музею поділено на слід. відділи: Природний, археологічний, історико-етнографічний з великим підвідділом українського мистецтва, педагогічний та картинна галерія, де зібрано до 5.000 річей великої мистецької вартости: образи, меблі, бронзи, порцеляну. Між річами є уніками світового значіння.

При музеї є бібліотека до 100 тисяч томів, в якій також можна знайти немало екземплярів світової бібліографічної рідкості.

Історично-Археологічний музей у Кам'янці Подільському. В кінці 1924 р. музей перенесено до нового більшого помешкання (один з поверхів б. хлопчачої гімназії), де експонати розміщено в 14 салях. До Істор.-археологічного музею приєднано природничий музей, який займає 6 інших кімнат. Експонати музею розподілені по виробництвам: дерев'яні вироби (різьба), металопродукція (і нумізматики), залізні вироби, малярство, тканини, рукописи, стародруки і графіка, селянське мистецтво (етнографічний відділ) та ин. В салі «Давнього Кам'янця» зібрані матеріали і експонати, які торкаються історії Кам'янця та визначніших діячів міста (портрети, фотографії, автографи і т. ин.). Розміщено музей по пляну, який виробив і перевів оснудатель і довголітній директор музею проф. Е. Січинський.

Музеї в Чернигові. Тепер в Чернигові існує пять музеїв: 1) Тарновського, 2) етнографічний, 3) культів, 4) був. вченої архівної комісії і 5) мистецтв.

В середині 1924 р. заснувався у Чернигові Інститут краєзнавства. Перша конференція Інститута відбулася в середині жовтня м. р., на якій було оголошено 23 реферати. Заложено також краєзнавчі бюро в Конотопі, Борзні, Мрині та ин.

Музей в Конотопі. Музей заснував пок. Ол. Лазаревський, уроженець Конотопщини, що подарував музею власну збірку образів, зброї і рукописів; але з цієї збірки залишилося лише кілька річей, решта була розкрадена, попалена на паливо або загинула в инший спосіб підчас війни. Усі експонати музею зібрані вже по війні. Музей міститься у 6 салях б. школи Горового і ділиться на відділи: доісторичний та історії археології, культів, етнографії, кераміки, образів, природничий, архівний, бібліотечний та історії революції.

Серед експонатів звертають увагу річи зв'язані з іменем історика О. Лазаревського, бібліографа С. Пономарева, Т. Шевченка і перебування останнього на Конотопщині. Зі стародруків — Острожецька біблія і «Синодик» Батуринського мон. з 3 записами про історію монастиря Дм. Ростовського. З того ж монастиря перейшли цінні річи подаровані за часів гетьманщини ріжними представниками української старшини. В архіві музею

переховується невелика збірка листування «Малоросійської колегії», Батуринського монастиря і інших документів переважно XVIII ст.

Бібліотечний відділ складається з частини бібліотеки С. Пономарева. Серед образів є картини відомого маляря Ге.

Музей Визвольної Боротьби України в Празі. За ініціативою Українського Університету в Празі засновано в маю 1925 р. музей, завданням котрого є збирання і збереження матеріяльних пам'яток, документів, архівів і т. ин., що безпосередньо та посередньо звязані з визвольною боротьбою України. В першу чергу музей збирає усі предмети музеальної та архівальної вартости, які знаходяться тепер поза межами України та через якінебудь причини не можуть бути перевезені до рідного краю, а саме звязані з військовою, політичною і культурною (наука, освіта, мистецтво) діяльністю Українців за кордоном. Згідно зі Статутом, на випадок розв'язання

Товариства, що утримує музей, долю музею вирішають ліквідаційні збори Товариства, а коли б ці останні не могли відбутися, майно Т—ва і Музей переходить на власність Української Академії Наук у Києві або Наукового Т—ва Шевченка у Львові. Крім численних пожертв, що випали до музею від приватних осіб, музею передані документи і матеріяли ріжнорічних українських організацій, як Архів УСС, архів головної команди УГА, архів культурно-просвітних організацій при військових таборах та ин. Поміж експонатами є чимало річей, що мають чисто-мистецьку вартість. Ідуть також переговори про передачу архівів б. дипломатичних місій УНР, діяльності Української Республіканської капели (Кошиця). Директором музею обрано проф. Дм. Антоновича. Адреса музею для переписки: Praha II, Stepánská č. 49/II. Вийшло перше число неперіодичного органу музею: «Вісти Музею Визвольної Боротьби України».

VARIA.

Опис українських стародруків. З доручення Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові уже пів року описує українські стародруки проф. Іван Огієнко. Ця праця: «Опис стародруків Української Землі» буде містити такі розділи: I. Стародруки Галицької Землі, II. Стародруки Волинської Землі, III. Стародруки Східної України, IV. Писання Українців в чужих мовах, V. Стародруки інших національностей на етнографічних землях українських і VI. Передруки й переклади українських стародруків; праця буде друкуватися, як дальші томи «Історії українського друкарства» проф. І. Огієнка. Проф. І. Огієнко тепер описує стародруки Галицької Землі і сподівається закінчити цю працю десь весною 1926-го року; це буде том на 25—30 аркушів друку. Кожний стародрук проф. Огієнко описує найдетальніше, а також порівнює його з іншими такими виданнями; постійно звертає увагу на мову пам'ятки. На прикрас стародруків дослідник звертає належну увагу і складає окремого Словника до всіх прикрас (мініятури, заставки, кінцівки, ініціали) стародруків Галицької Землі. Виявляється, що ті самі дереворити друкуються сотні раз, а вживаються часом більше сотні років. Крім цього, проф. Огієнко готує на підставі фактичного матеріялу ряд окремих розвідок про друкарні стрятинську, крилоську, унівську і др.

Заборона I-го Укр. Археологічного З'їзду. В кінці квітня 1924 р. відбулася у Києві нарада археологів, на якій обговорювалося питання про скликання Українського археологічного з'їзду. На нараді були представники з Харкова, Києва, Чернігова, Одеси, Кам'янця Подільського, Полтави, Житомира, Вінниці та ин. Вирішено з'їзд призначити в Одесі на 21—28 серпня цього року, з нагоди 100-літнього ювілею Одеського Археологічного Товариства (б. «Общество історії і древностей»). На нараді намічено широкий плян діяльності на місцях для підготовки з'їзду. По останнім відомостям „центр“ заборонив скликання

з'їзду! Цікаво одмітити: в той час коли сов. влада заборонила скликати Всеукраїнський Археологічний З'їзд в Одесі, — в Петербурзі не тільки не заборонено святкування Ювілею Російської Академії Наук, але поставлено на широку скалю бучне прийняття заграничних гостей: безплатна їзда на залізних дорогах в 1-ій класі, святочні прийняття, бенкети з обідами і вечерами в Петербурзі і Москві, спеціальні представлення для гостей в опері, драматичному театрі і балеті і т. д. і т. д. Стара історія: своє „рідне“ ближче... Що можна Російській Академії того не можна Українській Академії!

Нові розкопки в Ольвії. Літом 1924 р. було поновлено розкопки одного з найбільших міст б. грецьких кольоній Ольвії, на лимані Буга. На чолі експедиції був відомий дослідник грецької культури на Україні академік Б. Фармаковський. Головною метою експедиції було: 1) Вияснити стан руїн Ольвії, відкритих розкопками 1901—1915 рр. та вжити заходів до їх охорони. 2) Провірення на місці нашарення стародавнього міста. 3) Робота по зложенню генерального пляну території Ольвії з околицею. 4) Покінчення дослідження частини некрополю, розкопаного в 1915 р. 5) Доповнити розкопки площі римської цитаделі, відкритих останків храму Аполлона. 6) Збирання відомостей про наслідки останніх років на території Ольвії.

Огляд рештків міста виявив, що за останні роки рознесено багато каміння з руїн, головню в тих частинах, що межують з селом (рештки веж та стін міста від північного боку).

Досліджено рештки території римської цитаделі Ольвії з II ст. нов. ери, при чім виявилось, що вона побудована з матеріялу оборонних мурів грецьких часів. Рештки руїн храму Аполлона походять також з римських часів, але перед тим тут був імовірно грецький храм. Всього знайдено 333 предметів, переважно уламків, при чім деякі, як прим., фрагменти розмальованих ваз, походять

з ранньої доби грецького мистецтва т. зв. само-ської школи VII ст. до Хр.

Усі знахідки передані до Археологічного музею в Одесі.

В околицях Ольвії деякі знахідки вказують, що коло с. Котеліва існував античний некрополь з початків V ст. до Хр.

Точний відбиток приготував до друку акад. Фармаковський.

Наукове Товариство. Недавно затверджено Статут Наукового Товариства в Кам'янці Подільському, що є філією Всеукраїнської Академії Наук у Києві. Товариство вже уконститувалося і намітило план діяльності. Секція краєзнавства відбула вже кілька наукових екскурсій по збиранню слідів трипільської культури на Поділлі і народного мистецтва. В Товаристві прочитано ряд рефератів.

Знайдена праця по церковній археології. В 1923 р. у Києві випадково знайдено в помешканню Глядковського рукопис проф. Пальмова

по церковній археології. Як з'ясувалося, Пальмов, петербургський професор, із Києва від'їхав до Астрахані й більше назад не повертався, а праця його залишилася у Києві. Гадали, що вона загинула. Рукопис передано до Всеукр. Академії Наук. Складається з аркушів до ста (писаних) і кількох фотографій. Автор присвячує багато уваги, крім старохристиянським пам'ятникам, Візантії, Малої Азії, Сирії, Абисинії, Індії, Єгипту і т. д. також пам'ятникам України, особливо Києва.

Французький голос про „Стару Україну“. В найновішому випуску французького славистичного журналу »Revue des Etudes Slaves«, що його видає »Institut d'Etudes Slaves« у Парижі, один з французьких славистів і співредактор журналу, проф. А. Mazon, пише: »Nous avons reçu les fascicules XI—XII (1924) et I—VI (1925) de l'excellente revue mensuelle *Стара Україна*, éditée à Lviv par la Société Ševčenko« (R. d. E. Sl., 1925, T. V. F. 1—2, ст. 132).

БІБЛІОГРАФІЯ.

ОЦІНКИ Й ЗВІТИ.

В. Щербаківський. Основні елементи орнаменталії українських писанок та їхнє походження. Les oeufs de Pâques[?] ukrainiens et l'origine de leur ornementation. (Publication préliminaire). Прага, 1925. Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Ст. 33+(1). 8°.

Автор старається виказати, що українські писанки, а саме їхній орнамент і обрядові форми уживання писанок, тісно звязані зі солярним культом. Тому що писанка — се яйце покрите малюнком-орнаментом, — автор спершу розглядає значіння самого яйця, котре майже у всіх народів вважається символом життя і веселіття та носієм зародка півня, соняшної пшениці: відтак переходить до розгляду самого орнаменту. Всі орнаментарні рисунки на писанці зводять до трох основних типів: свастики (ломаного або гачкового хреста), трикверта (троячка, тринога) і розетки (рожі). Писанкова орнаменталія має свій вироблений, опертий на дуже давніх традиціях стиль, яким вона різко відрізняється від орнаментальних стилів на інших предметах побуту, звязаних з іншими матеріалами і поверхнями (на дереві, в гончарстві, вишивках). Всі три основні орнаментарні типи: свастика, трикварт і розетка, служили в глибокій давнині або апотропейонами (охоронними засобами) або символами в культі сонця, що вже при кінці бронзової доби поширився по цілій Європі, зайшовши сюди з Малої Азії. Сей культ принесено на Україну не зі Заходу, але просто і безпосередно зі Сходу. Принести його не могли кочові народи (прим. Скити), бо солярний культ ніколи не грав більшої ролі серед кочевників. Тому автор здогадується, що він прийшов сюди від Хетитів. Факт, що зі всіх славянських народів лише український

народ заховав у майже повній чистоті сонячний культ не тільки у писанках але й в інших звичаях та обрядах пояснюється тим, що Українці ніколи не покидали лісової полоси між Дніпром та Карпатами. Сю область проф. Нідерле вважає прабатьківщиною Славян. Наприкінці в писанковій орнаменталії бачить автор вказівку, що початки духової культури прийшли до нас не зі середньої Азії, лише з полудня, з Мезопотамії, через Малу Азію і Чорне море.

Як бачимо, д. Щербаківський поставив справу писанкового орнаменту дуже широко, порушуючи при сім шіді низку першорядних проблемів. Через се його студію слід привитати як зовсім небуденну появу в нашій науковій літературі. Вона ще далеко не дає остаточного вирішення справи, але незвичайно цінна сям, що кидася інтересні думки, показує напрями, в котрих повинні йти дальші досліді над нашим народним мистецтвом взагалі. Ми зі свого боку замітимо лише, що не всі писанкові орнаменти дадуться звести до згаданих автором трох типів, бо попадаються — хоч що правда рідко — писанки з без сумніву натуралістично-ростинним, а то й звіриним орнаментом (див. у моїй праці про волинсько-галицькі писанки, таб. III. а. ч. 1. і ч. 9.). Також не звернув автор уваги на гуцульські писанки, котрі і технікою виконання і формами орнаменту замітно різняються від інших. У вказі дотеперішньої літератури про писанки є деякі недокладности. Автор згадає лише мою статтю про орнамент писанок в Записках Наук. Тов. ім. Шевч. та забуває на працю „Писанки на галицькій Волині“ в Матеріялах до укр.-руської етнології, т. I., ст. 169—210 зі 140 малюнками писанок в красках. Також

слід було згадати С. А. Кульжинського, як автора просторої розвідки про писанки у виданню збірки писанок музею Скаржинської в Лубнях. Працю Фр. Крчека про писанки в Галичині автор хибно зараховує до чеської літератури: др. Фр. Крчек — Поляк, хоч назвисько безперечно чеського походження, свою студію написав по польськи та примістив в польській шкільній часописі „Szkola“ з 1894 р. не в Český-м lid-i, як хибно подано. Цитат про статтю Сумцова також не зовсім вірний, бо вона знаходиться в Київск-ій Стар. 1891 р. т. 32., ст. 131—209 і 363—383 (май і червень). Заголовок першої праці про писанки: „Dissertatio de ovis paschalibus“ поданий так, немовби її автором був який-то добродій Ostereier, коли між тим додаток von d. Ostereiern є лиш німецьким переводом латинського титулу. Взагалі коректа дуже недбала, прим. праця Удзєлі має в дійсності заголовок: Piski w mieście Ropczycach (не Korczycach) і т. п.

М. Кордуба.

Проф. Д-р Олександр Колесса. Південно-волинське Городище і городиські рукописні пам'ятники XII—XVI. в. IV. Городиське Євангеліє XII—XIII. в. (Відбитка з Ювілейного Наукового Збірника Укр. Університету в Празі). Прага 1925. Накладом Українського Університету в Празі. Ст. 406—432 + 3 табл. фотогр. знімков. 8^о.

В отей студії проф. Ол. Колесса продовжує свої цінні замітки про цілу громаду рукописних пам'яток, які він називає Городиськими пам'ятками від колишнього Городища коло Сокаля в Галичині. Про перші три розділи тих заміток була вже згадка в нашому часописі (1924. I.). Тепер проф. Колесса обговорює Городиське Євангеліє XII—XIII. ст., відоме досі в науці під назвою Бучацького Євангелія. Ся студія доповнює палеографічний опис того Євангелія, поданий д-ром І. Свеніцьким. Ріжні дослідники означають ріжно час написання (від XII. до XIV. ст.) того Євангелія, чи радше великого уривку Євангелія, бо заховалося з нього 160 карток, а бракує 93 картки + Синаксар, разом около 100 карток. Ол. Колесса переводить дуже сумлінну аналізу палеографічних і граматичних та правописних прикмет сеї пам'ятки й доходить до висліді, що се Євангеліє написане не пізніше XIII. ст., а може й у XII. ст. Мені здається, що час його написання належить покласти на XIII. ст. На се вказує добір слів у Євангелію, н. пр.: цсарьства, а не: царства, як є після XIII. ст. (хоч се не зовсім певна вказівка). Почерк передовсім букв: *ю* та *н* старий, але я не клавби сеї пам'ятки на XII. ст. з огляду на нерівномірний почерк букв: *ж* (є й на 5 рухів) і *ч* (є декуди й розколений кійок, а не чашечка). Зрештою до тої гадки схиляється, здається, і проф. Колесса. Граматичні прикмети вказують без сумніву на те, що се старо-українська пам'ятка, а діалектичні, що вона написана в південній Волині, може в Городиському монастирю. До студії додано досить численні проби тексту Городисько-Бучацького Євангелія і 3 добрі знімки з тексту (поменшені). Як і в попередніх розділах, так і тут жалуємо, що ті студії проф. Ол. Колесса такі невеликі розмі-

рами, бо вони писані справді цікаво й багаті у висліді. Додам, що Городиське Євангеліє (нині у Василянській бібліотеці у Львові) се чи не найстарша рукописна українська пам'ятка більших розмірів у Галичині. Був тут колись Городиський (Христинопільський) Апостол, здається, дещо старший від Городиського Євангелія, але його нині тут вже нема (і загалом не знати, що з ним діється). З інших найстарших пам'яток є: Бибельський Апостол XIV. ст. (більший уривок) у бібліотеці Наук. Тов. ім. Шевченка і Пандекти Антіоха XIV. ст. в »Національним Музею« у Львові. Старші від них XII—XIII. ст. є тільки малі уривки (н. пр. 3 картки Псалтирі XIII. ст. в бібліотеці Наук. Тов. ім. Шевченка). Ближше займеться Городиським Євангелієм іще підписаний в опісє Василянських рукописів у Львові, а може й удасться видати його вповні.

Др. Ярослав Гордиський.

Историко-Литературный Сборникъ. Посвящается Всеволоду Пизмаповичу Срезневскому (1891—1916.). Ленинградъ. 1924. Издание Отдѣлення Русскаго языка и словесности Россійской Академіи Наукъ. Ст. IV + 426, 8^о.

Цей збірник, виданий на пошану В. І. Срезневського (сина відомого в діях нашого письменства Ізм. Срезневського) — директора Рукописного Відділу Бібліотеки Петербурської Академії Наук, містить в собі далеко більше цікавості, ніж того можна було сподіватись навіть з показчика його змісту. Цілий ряд статей Збірника написаний на теми переважно з історії українського письменства і культурного життя.

Найменше цікавого матеріялу подає стаття під трохи претензійним заголовком »На зарѣ українофильскаго движенія« — П. Столпянського. Автор пригадує появу українських етнографічних збірників 20—30-х років XIX. ст. й голоси преси з їх приводу і хоче довести, що погляди Максимовича на вагу української народної словесности висловлювались ним в значній мірі під впливом проголошеної в ті часи офіційної формули: »православіє, самодержавіє, народність«, і що в міру того, як поняття офіційної »народности« все більше набірало змісту народности виключно великоруської, то й голоси російської критики, зпочатку прихильні до новинок молодого українського письменства, стають усе більш скептичними і недоброчливими. Всі наведені автором факти й цитати з російської критики 30—40-х років давно звісні й нічого нового не уявляють.

Питанням старого українського письменства присвячені такі статі: С. Маслова »Ізъ наблюдений над старопечатными церковно-славянскими изданиями« (159—165.); придивившись до різних примірників видання »Євангелія Учительного« Кирила Транквіліона в Могилеві 1697. р. з друкарні Максима Воианки, дослідник прийшов до висновку, що більша частина примірників має титул умисне скопійований з першого видання книги, з показанням Рахманова, як місяця друку, і 1619. року, як дати. Так само установляє автор і варіанти титулів і навіть тексту ряду інших видань, як, наприклад, в Острожській Біблії

1581. р., «Неба Нового» 1665. р., львівського Євангелія 1690 р.; ці варіанти (або умисне фальшування дати) мали здебільшого своїм підкладом міркування політичної природи. Розвідка А. Яцимирського «Описанія роскоши въ проповѣдяхъ, какъ археологическій матеріалъ и литературно-учительный приѣмъ» (243—263) трактує про староболгарське походження дуже поширеного в староруським письменстві «Слова о второмъ пришествіи» з дуже цікавим з історично-побутового погляду уступом про богача і Лазаря. В своїй розвідці «Псевдо-Новгородское Євангеліе 1575. г. въ Новгородскомъ Церковномъ Древлехранилищѣ» (264—268) академик В. Перетц, на основі аналізу мови, письма й орнаментальних окрас приходить до висновку, що ця пам'ятка не має нічого спільного з Новгородом, а уявляє собою український рукопис, зроблений десь на Волні. А. Лященко в статі «Изъ комментарія къ Моленію Данила Заточника» (412—420) пробує з'ясувати деякі неясні слова в «Молені» впливами малярської мови й звичаїв при дворі малярських королів («корлязі», «ковари», «башкороді», «офорозі» та ін.).

Так само кілька розвідок і статей в збірнику присвячено й питанням української історії. Академик А. Шахматов в розвідці «Варанголименъ и Россофоръ» (166—182) звертає увагу на середньовічні італійські географічні карти з слідами перебування Варягів і Русів на північній бережжю Чорного й Азовського моря. Покійний український історик-архівіст Вадим Модзалевський умістив у збірнику (книжка почалася друком в 1916. році, а вийшла аж в 1924.) дуже цікаву статтю «Два сторонныхъ духовныхъ завѣщанія» (92—117). Подаючи зразки тестаментів представників козацької старшини кінця XVII і поч. XVIII віків, автор друкує цілком текст надзвичайно цікавого з історично-побутового погляду тестаменту з 1724. р. Василя Журмана, значкового товариша стародубського полку. Говорячи про історичну вагу таких документів, як оці тестаменти, автор зупиняється на характеристиці козацької старшини, як соціальної верстви старого українського громадянства і висловлює кілька дуже інтересних думок. Він каже, що коли знайомитись з життям цієї старшини по архівних джерелах, які малюють переважно маєткові, взагалі матеріальні відносини, то можна прийти до висновку про невисокий моральний рівень представників старої правлячої України, її старшини: утиски над слабшими, сварки, безконечні процеси, жадоба збогачення, стремління повернути посполитих в своїх кріпаків, брак громадянської мужності — ось те вражіння, яке залишається од старих шпаргалів з офіціальних і фамільних архівів. Але такий присуд, як опертий на односторонній матеріалі, був би на думку Модзалевського несправедливий: «коли взяти на увагу пам'ятки старовини матеріальної, які свідчать про високі художні потреби й смак не тільки окремих представників інтелігенції, але й усього українського народу: коли згадати, що кожна церква того часу мала школу і шпиталь, та що українська старшина

і люде хоч трохи з достатком неодмінно віддавали своїх дітей до Київської Академії й до Колегіумів і не жадували коштів на висланні їх навіть до закордонних університетів, то односторонність погляду на представників інтелігенції Старої України, як на людей, що тільки думали як би забагатити чужим коштом, і як на одиноких винувників закріпачення посполитих — уявиться нам зовсім ясною. Правда, що старшина бажала закріпити за собою біднішу людність; вірно також, що й маєткові інтереси стояли у неї не на останнім місці, але не ними самими жила вона і не одна вона закріпляла селян за собою. Це зробив загальний хід історії, загальні причини економічної природи...» (ст. 93.). Ці думки цікаві, як присуд над козацькою старшиною історика, що ціле своє життя як раз студював соціальну й побутову історію козацько-старшинської верстви.

Є. Тарасов у статі «Неизвестная записка по крестьянскому вопросу» (15—26) говорить про недавно знайдену в архіві Тургеневих записку з датою 1857. р. в справі увільнення селян з кріпацтва. Автор приходить до висновку, що автором цієї записки був Українець і при тім ніхто інший як поміщик Чернігівської губ. Василь Вас. Тарновський, гарячий прихильник увільнення кріпаків і активний діяч по переведенню реформи 1861. року на Україні. Д-ій Тарасов подає коротеньку біографію Тарновського, в якій варто було б додати, що цей В. В. Тарновський був другом Шевченка, фінансував видавництва Кудіша, а його син, теж Василь, зібрав відомий Український Національний Музей, подарований ним Чернігівському Земству.

Спомини пані А. Черткової «50 лѣтъ тому назадъ» присвячені родинним спогадам про 1866-ий рік, коли автора проживала, тоді ще малою дитиною, у Києві в домі свого діда, коменданта Київської фортеці генерала Мусяцького. Але вся увага авторки зосереджена біля особи цього Мусяцького і загальних побутових рис місцевого життя там небагато. Варто зазначити хіба рисочку, що цей генерал Мусяцький, поляк і католик з Литви, але вірний царський служака (він був призначений на пост київського коменданта персонально самим царем як раз підчас польського повстання 1863. р.) розважав своїх малих унуків, співаючи їм українських народних пісень і оповідаючи українські казки. Але автора «в той час погано розуміла українську мову», і її більше бавила дуже виразна інтонація оповідача, аніж зміст.

З опублікованого відомим істориком цензури в Росії М. Лемке «Дѣла о публичныхъ лекціяхъ въ 1860-хъ годахъ» (35—46) довідуємось про деякі лекції на українські теми. Так в 1860. році в Петербурзі М. Косгомаров читав курси: «Церковная Унія въ Западной и Южной Россіи» і «Історія Малороссіи послѣ Б. Хмельницького». Ізм. Срезневський читав курс: «Малорусская литература». Лекції читалися також у Києві, Одесі, Полтаві, Харкові, Кам'янці, але ані один курс не був присвячений українознавству і взагалі, крім лекцій, читаних якимсь Цімерманом німецькою мо-

вою в Києві на тему: «Про поліпшення господарства в Південній Росії» — не було ні одної лекції, яка б мала відношення до місцевого життя. Публічні лекції були заборонені в 1862. році.

Як бачимо, збірник в честь В. Срезневського містить такі чимало матеріялу, який варто приготувати собі дослідникам українського життя й письменства.

Д. Дорошенко.

Богословія. Науковий тримісячник. Видав Богословське Наукове Товариство. Львів. 1925. Том III, кн. 1—2. Стор. 180. in 8°.

Зазначена вище книжка «Богословія» має чималий інтерес для української історіографії. В ній уміщені дуже цінна стаття проф. д-ра Миколи Чубатого з історії українського церковного права «Про правне становище Церкви в Козацькій Державі» та два вельми цікаві нариси редактора «Богословія» о. д-ра Йосифа Сліпого: «De valore S. Thomae Aquinatis pro Unione eiusque influxu in theologiam orientalem» і «Св. Тома з Аквіну і схоластика», в яких між инш. розглянуті й деякі питання, дотичні української культурної історії.

В розвідці «Про правне становище Церкви в Козацькій Державі» (ще не скінченій друком) проф. М. Чубатий досліджує не тільки церковне право Козацької Держави, а взагалі церковне право України (православне і українсько-католицьке) XVII—XVIII. вв., а при тому раз у раз робить екскурсії і в попередні часи. В надрукованій частині цієї статті обговорені автором відносно Церкви на Україні до державної влади й до громадянства, роля свійського громадянства при обсяді церковних посад та в заряді церковним майном і правне становище т. зв. «церковних людей»: в не надрукованій інш частині автор досліджує правне становище українського духовенства й церковне судівництво. Таким чином, проф. Чубатий розглядає майже всі найважливіші питання українського церковного права XVI—XVIII. вв. При майже повній відсутності в нас дослідів над історією українського церковного права, нова розвідка проф. Чубатого має особливо велике значіння, тим більше, що вона написана з великою старанністю й високою об'єктивністю.

Характеристичною рисою церковного права Української Козацької Держави проф. Чубатий цілком слушно вважає «проникання громадянських чинників у церковне життя, свого роду, що так назвемо, громадянський папізм». Але пояснення цього явища, подане проф. Чубатим, на нашу думку, ледви чи вірне: проф. Чубатий «початків звичаю, що громадянство вирішує також церковні справи», шукає «в старім вічевім ладі»: «Східна Церква, — каже він далі, — вже з Візантії принесла зі собою тенденцію спиратися на свійську силу: на українській почві шукала вона опертя на єдино сильнім, а рівночасно прихильнім для неї чиннику громадянсько-вічевім».

Але, на наш погляд, Християнська Церква в перший період існування християнства на Україні не могла шукати опертя у вічевім устрою.

Християнство на Україні поширювалося, головним чином, заходами князів та вищих верств суспільства: і як доводить аналіз суспільно-політичної еволюції старої України, християнізація українських земель йшла, здається, в парі з суспільно-державними реформами, яких зміст полягав у заміні простого демократично-вічевого ладу складним аристократично-монархічним (порівн.: висновки акад. Е. Голубінського — в його «Історії руской Церкви», том I, півтом 1-й, проф. В. Пархоменка — в дисертації «Начало християнства Русь», та ин.). Цілком зрозуміло, що заходи деяких українських князів і вищих верств населення до християнізації України і звязаного з нею перебудування суспільно-державного ладу України зустрічалися з опором поганської демократично-вічевої партії: і перші спроби українських князів (Оскольда, Ольги, Ярополка?) завести християнство на Україні як державну релігію скінчилися невдачно, очевидно, як раз через енергійну опозицію української вічевої демократії. У всякому разі, в перші часи християнства на Україні головними спільниками, оборонцями і опікунами Церкви були князі, а не віче¹⁾.

Так само і в де-що пізнішу добу (нпр. у XII. віці) опіка та вплив на церковні справи на Україні (а також у південних російських та білоруських землях) належали, головним чином, князям. З посеред сх.-слов'янських земель тільки в самій Новгородщині в XII. ст. церковне управління увійшло в компетенцію віча. На Україні ж вічевого кермування церковними справами в передтатарську добу ми не спостерігаємо.

Розвій «громадянського папізму» в Українській Церкві почався, на нашу думку, значно пізніше, під впливом різних факторів. Одним із цих факторів, треба думати, був розвиток міст і міського самоврядування то що. Чималу ролю в демократизації церковного управління в Українській Церкві відіграли, на нашу думку, також різні реформаційні впливи ітд. Почасти сприяла розвиткові громадянського впливу на церковне життя на Україні відсутність своєї держави, що визнає й проф. М. Чубатий і що яскраво видно хоч би з того, що розквіт «громадянського папізму» починається вже по Люблінській Унії, се б то по знищенні «литовсько-руської державности» (перш над усе, здається, в Галичині). У всякому разі, справжній «громадянський папізм» бачимо ми на Україні лише в останній чверті XVI. віку²⁾.

Але надзвичайний зріст демократичних впливів у церковнім управлінні наприкінці XVI. в. викликав реакцію, якої виявом була церковна Унія 1596 р., слідом за котрою наступило роздвоєння Української Церкви. Після того у з'єдненій

¹⁾ На нашу думку, проф. М. Чубатий взагалі подекуди перецінює ролю демократично-вічевої організації в старій Україні й, з другого боку, здається, не доцінює значіння князівської влади. *В. З.*

²⁾ Варто ще зазначити, що розвиткові «громадянського папізму» в Українській Церкві чимало допомогли східні патріярхи. *В. З.*

з Римом Українсько-Католицькій Церкві по 1596 р. громадянські впливи протягом XVII та почат. XVIII в. поволі зникли (про що цілком виразно оповідає проф. Чубатий). Навпаки, в „нез'єднаній“ Українській Православній Церкві в першій полов. XVII віку наступила перемога громадянських елементів; найяскравішим виразом цієї перемоги було наставлення українським громадянством православних владик у 1620 р. Але вслід за тим серед самого українського православного громадянства (властиво серед православної аристократії) почалася реакція проти „громадянського папізму“, якої наслідками була заміна „революційного“ митрополита Ісаї Копинського Петром Могилою, заходи митр. Петра Могили до нової Унії й т. ин. Та з огляду на велику обережність і поміркованість митр. П. Могили та його співпрацьовників, громадський вплив в Українській Православній Церкві міг лише ослабнути, але не зникнути.

Остаточну ж перемогу „громадянський папізм“ в Українській Православній Церкві одержав по утворенні Української Козацької Держави в 2-ій пол. XVII віку. Козацька Держава під той час була демократичною й децентралізованою. При таких обставинах Церква Православна в сій Державі придбала собі як найширшу автономію: а з другого боку, в церковнім управлінні панували демократичні засади.

Та, в міру того, як відбулася в Козацькій Державі заміна демократичного ладу аристократичним, збільшувалася залежність Української Православної Церкви від державної влади: разом із тим, і в внутрішньому життю Церкви набувала великого впливу на важніші справи козацька старшина. Словом, церковний демократизм на Україні наприкінці XVII-го та на поч. XVIII-го віку зник так само, як і демократизм державний.

Але ся природна еволюція державного й церковного устрою на Україні наприкін. XVII — поч. XVIII в. була перервана зовнішньою силою Москви. Вже в 1686 р. Українська Православна Церква була поставлена в залежність од московського патріярха. З погляду права, се ще не було прилучення Церкви Української до Московської: *de jure* Церква Українська ставала до московського патріярха в такі самі відносини, в яких була перед тим супроти патріярха царгородського; але фактично автокефалія Української Церкви в 1686 р. була дуже вкорочена. А через 35 років після того, в 1721 р. (се б то майже одночасно з заведенням на Гетьманській Україні „Малоросійської Колегії“), Українську Православну Церкву позбавлено було й тієї куцої автокефалії, яка ще була їй залишалася в 1686—1721 рр. Далі, протягом XVIII ст. російський уряд, руйнуючи рештки української державности, разом із тим винищив поволі майже всі сліди колишньої окремихості українського церковного життя; загинули при цьому й громадські форми української церковної організації.

В таким вигляді, де-що відмінним од змалюваного проф. Чубатим, виявляється нам розвій і за-

непад „громадянського папізму“ в Українській Церкві. На мій погляд, сей „громадянський папізм“ не є суто-національним українським явищем і властивий був лише одній добі в минулім Українській Церкві. Остаточне вирішення цього питання, очевидно, наступить лише після докладних досліджень української церковної історії від найдавніших часів. Розвідка проф. Чубатого, без сумніву, є дуже цінним причинком до таких досліджень. Та й незалежно від них має вона, на мій погляд, чималу наукову вартість.

Великий інтерес для історії української культури мають також розвідки о. д-ра Й. Сліпного, присвячені св. Томі з Аквіну. В першому розділі (ще не скінченій друком) праці „Св. Тома з Аквіну і схоластика“ о. д-р Сліпний спинається на дуже росповсюдженім, але цілком поверховнім погляді на схоластику, як на щось заскоружле, мертве, абстрактне: на саму згадку про схоластику, — зазначає о. д-р Сліпний, — „страх проймав і ще подекуди проймає новочасних учених“. На жаль, і в нашій українській науці так само поширений сей поверховний негативний погляд на схоластичну богослов'ю, філософію й науку. З цього поверховно-негативного погляду освітлюють і українську схоластику наші історики літератури, нпр. І. Франко, акад. С. Єфремов, акад. М. Сумцов, а почасти навіть і найновіший дослідник історії українського письменства проф. Мих. Возняк.

Але в новіші часи, — як каже о. д-р Сліпний, — завдяки уважним студіям над схоластикою, почалася „реабілітація схоластики“ та усвідомленне великого значіння її — і то не тільки для минулого, але й для майбутнього. „Для української схоластики мають єї студії переломове значіння. Можна легше підійти тепер до наших схоластів, яких твори майже ніхто не старався простудіювати, порівняти стан науки в нас із розвитком на Заході й *sine ira et studio* сказати про заєдуги нашої схоластики об'єктивне слово“.

Ми майже цілком погоджуємося з поглядом о. д-ра Сліпного на схоластику взагалі й на українську схоластику зокрема, й гадаємо, що українська наука повинна, нарешті, відкинути перестаріле зневажливе відношення до схоластики й приступити до уважних студій над нашою схоластичною літературою.

В другому своєму творі — короткому латинському нарисі „*De valore S. Thomae Aquinatis pro Unione eiusque influxu in theologiam orientalem*“ о. д-р Сліпний, зазначивши звязок св. Томи з давнішою східною теологією й підкресливши з ріжних поглядів значіння творів св. Томи для Унії, робить загальний огляд впливів св. Томи на східну богослов'ю, зокрема на богослов'ю українську.

Загалом, „Богослов'я“ робить гарне вражіння. Статті, вміщені в ній, змістовні й цікаві для кожного, хто інтересується питаннями богослов'я, філософії та історії Церкви. Досить добре поставлений відділ звітів та рецензій.

Але наприкінці нашого огляду мусимо зробити один закид редакції „Богослов'я“ та її спів-

робітникам: здається, ані редакція ані автори українських статей, уміщених у „Богословії“, зовсім не дбають за чистоту української мови; майже на кожній сторінці „Богословії“ зустрічаються москалізми, полонізми та інші форми й вирази, незгідні з українською стилістикою. Маємо надію, що надалі шановна редакція „Богословії“ зверне увагу також на форму й мову журнальних статей.

Вячеслав Зайкин.

К. П. Победоносцев и его корреспонденты. Письма и записки. С предисловием М. Н. Покровского. Том I. Novum regnum. Полутом 1—2. (Труды Государственного Румянцовского Музея. Вв. II—III). Государственное Издательство. Москва-Петроград, 1923. Ст. XIV + 1147. 8°.

На ст. 221 видрукований анонімний лист до Победоносцева якогось обивателя з приводу росту „крамолн“. У всьому виноватий „главный деятель злодей Драгоманов“. Обиватель радить наняти когось за кордоном, щоб забити Драгоманова.

На ст. 309: „Конфиденциальное“. Господину директору хозяйственного управления. Минувшего февраля в 13 день Государь Император, по всеподанейшому докладу моему, всемилостивейше соизволил: из показанных в смете Св. Синода сумм 2 т. руб. на известное Его Величеству употребление, выдать, через меня, тысячу в негласное пособие русскому священнику о. Ивану Наумовичу, проживающему в Австрийской Империи, в Галиции. По сему поручаю Вам означенную тысячу рублей доставить ко мне для негласной отсылки по назначению.

2 марта 1883 года.

Обер-прокурор св. Синода *К. Победоносцев.*

На ст. 330—331: „Министр Финансов“. Секретно. Милостивый Государь Константин Петрович. В следствие письма Вашего, полученного мною сегодня и, в видах устранения нежелательной огласки, имею честь препроводить к Вашему Превосходительству вексель на 15 т. гульденов на имя протоиерея нашей посольской Церкви в Вене, Михаила Раевского. При этом, пользуясь выраженным Вашим Превосходительством согласием, покорнейше прошу Вас, при отсылке прилагаемого векселя протоиерею Раевскому, дать соответствующие указания относительно употребления переводимой ныне на мое имя денежной суммы...

2 апреля 1883 года.

Н. Бунге.

На ст. 331: „Ваше Высокопревосходительство, глубокоуважаемый Константин Петрович! Имею честь при сем препроводить росписку Адольфа Ивановича Добрянского в получении им пятнадцати тысяч гульденов. Отец Наумович при-

едет сам в Вену за получением денег, и поэтому росписку его пришлю после.

С глубоким почтением...

Протоиерей *Михаил Раевский.*

Вена, 11 апреля 1883 года.

На ст. 331: Росписка. Ниже подписавшийся получил от отца протоиерея Михаила Ф. Раевского пятнадцать тысяч гульденов.

Вена 7/19-го апреля 1883 года.

Адольф Иванович Добрянский.

До наведених документів слід замітити тільки, що о. І. Наумович й А. І. Добрянський се визначні москвофільські діячі Галичини й Закарпатської Русі 2-ої пол. XIX ст. *І. Борщак.*

Edward Wrocki. Konstany Gorski. Życie i działalność. 1859 -- 1924. Warszawa. MCMXXIV. Стор. 15. (Окрема відбитка з 6-го зошити часопису „Rytm“).

Автор цієї брошури, популярний колишній в колах петербурзьких бібліологів колекціонер-музиколог і бібліограф музичної літератури, коротко переповідає перебіг життя відомого скрипака й композитора Конст. Горського, використовуючи для цього матеріал із власного Музично-Історичного Музею, спровадженого до Варшави й переданого їм у власність Річі Посполитій.

Померший у 1924 р. К. Горський, Поляк з походження, половину свого життя віддав Україні (1890—1921), як професор Харківської Консерваторії, знаменитий соліст-концертант, пропагатор камерної музики і композитор, який займає поважне місце також і в історії нашої національної музики. Він автор кількох композицій на українські теми, з яких автор брошури згадує увертюру до оперетки „Ой Боже, що та любов може“ (1895) й 20 опрацьованих Горським укр. пісень, з котрих „Ой у полі край дороги“ видаю було Гергардом у Харкові.

Знаний був Горський на Слобідщині, Лівобережжю й у Києві й як духовний композитор не тільки католицьких творів, але й для правосл. церкви. З них — найпопулярніший (його тільки й згадує автор) — „Зряне мя безгласна“ — стихира-концерт, покладена на музику, яка носить чисто-український характер і нагадує деякі композиції нашого геніяльного Веделя.

Автор подає тільки де які фактичні дані що до укр. творчости небіжчика. Цікаво б було, як би укр. музичні критики дали оцінку її разом із більшим фактичним матеріалом.

В Польщі (1919) неб. проф. К. Горського зустріли непривітно: він, видатний музикант й композитор, довгий час мусів грати по кинах, щоб заробити собі на шматок хліба.

Українські музиканти й особливо учні небіжчика з тим більшим жалем довідаються про це, бо на Україні його вміли шанувати. *П. Зайцев.*

НОВІ КНИЖКИ.

Проф. Василь Данилевич. **Археологічна мивушина Київщини** (з 5 таблицями малюнків та 9 мапами). [Українська Академія Наук. Збірник Історично-Філологічного Відділу № 31]. У Києві, 1925. Ст. (портр.) + 173. 16°.

Д-р Л. Чикаленко. **Техника орнаментування керамічних виробів Мізинських неолітичних селищ.** [Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі]. Прага, 1925. Ст. 13. В. 8°.

Акад. Дмитро Багалій. **Нарис української історіографії.** Джерелознавство. Випуск 2. [Українська Академія Наук. Збірник Історично-Філологічного Відділу № 1—6]. У Києві, 1925. Ст. (1) + портр. + 108. В. 8°.

Михайло Грушевський. **Історія української літератури.** Т. IV. Устна творчість пізніх княжих і переходових віків XIII—XVII. [Українська Академія Наук.] У Києві, 1925. Ст. 689 + (3). В. 8°.

Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти й замітки. Видає **Михайло Возняк**. III. [Українсько-руський Архив. Видає Історично-Філософська Секція Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. XI]. Львів, 1925. Ст. 481—589 + (3). В. 8°.

Михайло Возняк. **3 поля української духовної вірші.** [Бібліотека „Записок Чину Св. Василія Вел.“]. У Жовкві, 1925. Ст. 58. В. 8°.

Михайло Возняк. **Коротка граматики давньої церковно-славянської мови в порівнанні з українською для ужитку в середніх школах.** Львів, 1925. Ст. 64. В. 8°.

Ол. Кисіль. **Український театр.** Популярний нарис історії українського театру. Київ, 1925. Ст. 179. 8°.

Шевченко та його доба. Збірник перший. Під редакцією акад. *С. О. Єфремова, М. М. Новицького і П. П. Філіповича.* [Всеукраїнська Академія Наук. Комісія для видавання пам'яток новітнього письменства]. [Київ], 1925. Ст. 200 + 4 табл. В. 8°.

В. Р. Ваврикъ. **Яковъ Теодоровичъ Головацкій.** Его діяльність и значеніе въ галицко-руської словесности. [Изд. Учено-лит. О-ва „Галицко-русская Матица“ во Львовѣ]. Львовъ, 1925. Ст. 168 + 4. В. 8°.

М. Рутковський. **Іван Похитонів (1850—1923).** [Майстри українського мистецтва]. Прага, 1925. Ст. [портр.] + 16. 16°.

Акад. С. Єфремов. **Іван Левицький Нечуй.** [Письменство та критика.] Вид. „Слово“. Київ, 1925. Ст. [портр.] + 189 + (3). 16°.

М. Забаревський. **Вячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу.** Відень, 1925. Ст. 51. В. 8°.

Проф. В. Зайкин. **Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений.** З приводу 20-літнього ювілею української наукової праці 1905—1925 рр. Варшава, 1925. Ст. 16.

Михайло Обідний. **Як охоронялися пам'ятки.** Ст. 10. В. 8°.

ЗАЯВА

Управи Бібліотеки Наук. Т-ва ім. Шевченка в справі знищених у 1914/1915 рр. матеріалів Етнографічної Комісії та переписки секретаря Н. Т. ім. III.

В кн. X-ій за 1925 р. „Літ.-Наук. Вістника“ в статті п. В. Гнатюка про Наукове Товариство ім. Шевченка, в розділі п. з. Бібліотека, на ст. 176, знаходиться між ин. такий уступ:

„Крім того знищили салдати велику збірку етнографічних матеріалів, що була власністю етнографічної комісії, — між ними багату збірку історичних пісень, приготованих на половину до друку, — та переписку секретаря товариства в літературних і наукових справах із письменниками й українськими і чужими ученими“.

Тому, що поміщення наведеного вище уступу в розділі, присвяченим Бібліотеці НТШ., може викликати в читача вражіння, що згадані матеріали знаходилися в Бібліотеці НТШ., Управа Бібліотеки НТШ. заявляє отсим, що матеріали ці в Бібліотеці НТШ. не знаходилися, бо їх ніхто ніколи до бібліотеки не передавав. Вони весь час зберігалися поза бібліотекою і під опікою секретаря Н. Т. ім. III.

За Управу Бібліотеки НТШ.

Ів. Кривецький.

Поправки. „Ст. Україна“, 1925, VII—X: 1) ст. 137—138, підписи під знімками, зам. XVII ст. має бути: XVIII ст.; 2) ст. 138, 1-ша колумна, 21-ша стрічка з долни, замість: Тим кажемо — має бути: Тим не кажемо...; 3) ст. 168, 1-ша кол., 24-та стрічка з долини, замість Римлян — має бути: Славян.

ЗМІСТ

СТАРОЇ УКРАЇНИ

ЗА 1925 РІК.

СТАТТІ І ЗАМІТКИ.

Богацький, П.: До історії критичного видання «Кобзаря» Т. Шевченка (Бібліографічна замітка)	70	Карпович, В.: Старий Львів: Церкви. I. Неіснуючі	15
Борщак, Іл.: «Вивід прав України» П. Орлика	1	II. На території княжого городу: 1. Княжа церква св. Миколая (з 1 знімкою)	88
Анна Ярославна — королева Франції (з 2-ма портретами, автографом і гербом)	99	2. Монастирська церква св. Онуфрія (з 2 знімками)	89
Український Некрополь. I. Могила Григора Орлика	111	3. Церква св. П'ятиць (з 1 знімкою)	106
Орлики і Герцаки	200	Кониський, Ол.: Двадцять роковини Т. Шевченка у Києві (1881). Недруковані спомини	60
Що читав молодий Григор Орлик	202	Кордт, В.: Лист П. Орлика до англійського короля з 20.XII. 1720 р.	201
Боян, Й. Епн.: Брехівській Апостол. Український переклад цілого Апостола й Апокаліпси з XVI в.	109	Кревецький, Ів.: Королівство Галичина і Володимирія. 1772—1918: I. 1772	19
Брик, Ів.: Пам'ятки по Т. Шевченкові в родині Ускових (з 2-ма портретами)	46	Пам'ятки по Т. Шевченкові у Львові (з 3 знімками)	42
Гнатюк, В.: Український Некрополь. II. (Доповнення і поправки)	112	Перед 10-тими роковинами смерті І. Франка	113
Голубець, М.: Відкриття середньовічних фресків у вірменському соборі у Львові (з 1 знімкою)	119	Крип'якевич, Ів.: Екслібрис на Україні в XVII—XVIII вв. (з 1 знімкою)	17
Сто літ галицького малярства. 1804-1904 Лаврівська поліхромія (з 4 знімками)	140	Микола Костомарів (В 40 роковини смерті)	92
Лаврівська поліхромія (з 4 знімками)	187	До історії української декорації і різьби. I. Божий гріб і вертеп у Львові в XVII і XVIII вв.	202
Гординський, Я.: Нововіднайдені українські драматичні твори кін. XVII ст.	94	II. Українські дерев'яні хрести XVII ст.	203
Дорошенко, В.: Огляд літератури по Шевченкознавству за 1914—24 рр.	72	Липинський, В.: Український Некрополь. IV. (Доповнення)	113
Дорошенко, Д.: Український Некрополь. III. (Доповнення і поправки)	112	Людкевич, Ст.: Дмитро Бортнянський. В соті роковини його смерті (з 1 портр.) Бібліографія а) творів і б) критичних оглядів та заміток про життя і творчість Бортнянського	184
Заїкин, В.: Харківській університет. Його роля в історії культурного й громадського життя на Україні. В 120-ті роковини заснування	25	Німчук, Ів.: Українські пам'ятки і традиції у Відні (XIII—XX ст.). I. Галицький князь Роман Данилович на престолі Австрії	104
Харківська науково-дослідна кафедра історії України. Огляд її діяльності в 1922—1924 рр.	33	II. Українські могили у Відні	192
Зайцев, П.: Наш довг перед Шевченком Два вандалізми (До історії двох провізоричних пам'ятників Шевченкові)	39	Обідний, Мих.: Графіка українських грошових знаків	198
Kostomaroviana	95	Огієнко, Ів.: Довкола намогильного каменя Ів. Хведоровича	29
Залозецький, В.: Значіння історії українського мистецтва	117	Вивчення мови Шевченкових творів	64
Малярство Закарпат. Україна (XIV—XIX ст.) (з 7 знімками)	131	Молитовник кн. Володимира Великого 999 р. (з 7 знімками)	81
Дві історії українського мистецтва	163		
З новітньої літератури по історії української архітектури	177		

Пещанський, В.: Техніка мальовил Вірменського Собору у Львові. Лист до Редакції	126	»Назар Стодоли« на галицькій сцені (1864—1920)	69
Січинський, В.: Повстання та еволюція форм трехдільного заложення української церкви XII—XVIII ст. (з 15 плянами)	127	Холодний, П.: Техніка мальовил Вірменського Собору у Львові. Лист до Редакції	126
Кость Широцький (Спомина з нагоди шестих роковин смерті)	157	Образ Воздвиження Хреста з церкви с. Стихова біля Львова (з 4 знімками)	154
Нові видання по українському мистецтву (1920—1925)	178	Франко, Ів.: Відгуки грецької і латинської літератури в українськiм письменстві. Від найдавніших часів аж по кін. XVIII ст. З паперів Ів. Франка	10
Лист до Редакції	181	Хроніка	96, 159, 204
Студинський, К.: Ілюстрований »Кобзар« Т. Шевченка з 1844 р. (з 15 знімками)	52	Бібліографія:	
Два Шевченкові концерти з 1869 р.	66	І. Оцінки і звіти	35, 97, 114, 166, 207
Сучасні глосен	66	П. Нові книжки	115, 213
Чарнецький, Ст.: Перед 60-ти роками. Перша гостина українського народного театру Тов. »Руська Бесіда« в Перемшлі	30	Заява Управи Бібліотеки Наук. Т-ва ім. Шевченка в справі знищення у 1914/1915 роках матеріялів Етнографічної Комісії та переписки секретаря Н. Т. ім. Ш.	213

ІЛЮСТРАЦІЇ.

Молитовник Кн. Володимира В. 999 р.: 1) початкова сторінка новознайдені книжки (на ст. 1 окладки ч. V і на ст. 82); 2) св. Іоан Золотоустий, під ним напис (83); 3) напис на л. 7 про писця книги Саву (84); 4) напис на л. 10 про єпископа Іоакима (84); 5) напис на л. 14 б — поминання кн. Володимира та його семі (84); 6) напис на л. 51 про те, що кн. Володимир дарує книжку стрівеї своєму Добрині (85).

Анна Ярославна — королева Франції: 1) портрет (з »Histoire de France« par Mezeray, Paris 1643, v. I) (на ст. 1 окладки ч. VI і на ст. 100); 2) портрет (з венецької гравюри кін. XVIII—поч. XIX ст.) (102); 3) власноручний підпис (на ст. 1 окладки ч. VI і на ст. 100); 4) герб (з »Claude Paradin. Alliances genealogiques des rois de France«. Lyon, 1561) (103).

Старий Львів: Церкви: 1) Бняжа церква св. Миколая (88); 2) монастирська церква св. Онуфрія (90); 3) дзвіниця церкви св. Онуфрія і монастир оо. Василян (91); 4) церква св. Пятниць (107).

Старе українське малярство:

I. Середньовічні фрески у Львові: фрески Вірменського Собору у Львові (на ст. 1 окладки ч. VII—X);

II. Малярство Закарпатської України (XIV—XIX ст.): 1) фрески в замковій каплиці в Горянах, 2 пол. XIV ст. (132); 2) Одигитрія, ікона з церкви в Калинах, кін. XVI ст. (135); 3) ікона з Євангелістами з Обляшки, пол. XVII ст. (136); 4) Богородиця з іконостасу в Бистрім к. Сваляви, XVIII ст. (137); 5) Христос Вседержитель намісна ікона з Бистрого к. Сваляви, XVIII ст. (138); 6) Богородиця, намісна ікона з іконостасу в Калинах, пол. XVIII ст. (139); 7) Богородиця,

намісна ікона з іконостасу в Ардівці, руки Мих Маньковича з 1832 р. (139).

III. Лаврівська поліхромія: 1) монастирська церква в Лаврові (188); 2) реконструкція первісного поземого пляну мон. церкви в Лаврові (188); 3) фрагмент фрескової картини »Собора Богородиці« в мон. церкві в Лаврові (191); 4) схема орнаментального пояса в мон. церкві в Лаврові (192).

IV. Образ Воздвиження Хреста з церкви с. Стихова б. Львова: 1) Образ Воздвиження Хреста в цілості (154); 2) ліва група образу (156); 3) права група образу (156); 4) співіч на хорах (157).

Еволюція форм трехдільного заложення української церкви XII—XVIII ст.: 1—15) Схематичні плани українських трехдільних церков XII—XVIII ст. (1—5 камяних, 6—15 дерев'яних церков) (129).

Екслібрис на Україні: Український екслібрис з Закарпаття з кін. XVIII ст. (18).

Д. Бортнянський: портрет (183).

Т. Шевченко: 1) портрет рис. М. С. Башилова, з невиданого ілюстр. »Кобзаря« з 1844 р. (на ст. 1 окладки чч. III—IV); 2) автограф Шевченка [»Ой по горі романъ цвите«] (42); 3) автограф Шевченка [»Ой маю маю я оченята«] (43); 4) рисунок Шевченка [»Вітеръ гуде -- трава шумить«] (44); 5—6) заголовні листи невиданого ілюстрованого »Кобзаря« з 1844 р., рис. М. Башилова (52—53); 7—18) ілюстрації Башилова і Бальмена до невиданого ілюстр. »Кобзаря« з 1844 р. (45, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 80); 19—20) портрети Іраклія Ол. Ускова, команданта Новопетровської кріпости, і його дружини Агаті (46—47).

Старі ініціали (1, 10, 15, 17, 19, 25, 81, 88, 92, 99, 104, 106, 117, 119, 127, 131, 140, 184, 187, 192, 198).

Старі кінцівки (на 1 ст. окладки чч. I—II 116, 181, і на ст. 1 та 4 окладки чч. XI—XII),

